

יישומה של תיאוריית ההתקשרות במערכת המשפט

מריו מיקולינסר*, אלדד רום**

בתחילתו של מאמר זה אנו מביאים סקירה קצרה של תיאוריית ההתקשרות. אנו מתארים את האפיונים העיקריים של התקשרות לא-בטוחה, מסבירים כיצד התיאוריה הורחבה לתחום של יחסי זוגיות, ומתארים כיצד היא זורה אור על רגשות ועל ויסות רגשי. בהמשך המאמר אנו מסכמים מחקרי התקשרות העוסקים ברגשות של מבוגרים וילדים שחוו גירושים, ומראים כיצד תיאוריה ומחקר בתחום ההתקשרות מתייחסים למדיניות חברתית בהקשרים של אלימות בתוך המשפחה, גירושים, משמורת ילדים, הזנחת ילדים, אימוץ, מאסר של הורים והשפעתו על ילדיהם שנמסרו לאימוץ, ושיקום של בני-נוער ומבוגרים עבריינים. לבסוף אנו בוחנים כיצד התמודדה מערכת המשפט עם המורכבות המתוארת לעיל. זאת אנו עושים תוך בחינה ויישום של תיאוריית ההתקשרות בכמה תחומים נקודתיים: הדיון בבית-המשפט לענייני משפחה ומאפייניו, יחידות הסיוע, והגירושים כמקרה-בוחן. תקוותנו היא כי המאמר ישמש פלטפורמה למחקרים ולמאמרים נוספים בתחום המשפט והפסיכולוגיה, ובכך יסייע בידי מערכת המשפט להבין את המאפיינים הפסיכולוגיים הייחודיים הנובעים מהשפעתה של תיאוריית ההתקשרות על תחומים נוספים.

* דקן, מייסד ומרצה, בית-הספר החדש לפסיכולוגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה.
** מרצה, בית-הספר למדעי ההתנהגות, המכללה למינהל. המאמר מבוסס בחלקו על תרגום של המאמר: Phillip R. Shaver, Mario Mikulincer & Brooke C. Feeney, *What's Love Got to Do With It? Insecurity and Anger in Attachment Relationships*, 16(2) Va. J. Soc. Pol'y (2009) L. 491. המחברים מבקשים להודות למערכת כתבי-העת משפט ועסקים על פיתוח ההקשר המשפטי למאמר, ובמיוחד לד"ר חנן גולדשמידט, לאביב גאון, לכרמל סחף ולעומר דגן,

מבוא

- פרק א: סקירה של תיאוריית ההתקשרות
1. התקשרות, רגשות וויסות רגשי
(א) התנסות בכעס וניהול כעס
(ב) קונפליקטים זוגיים ואלומות בתוך המשפחה
  2. התקשרות וגירושים
(א) בני-זוג בוגרים
(ב) ילדים וגירושים
(ג) היחסים הרומנטיים של הצאצאים
- פרק ב: יישומים של תיאוריה ומחקר בתחום ההתקשרות במדיניות חברתית במשפט
1. התקשרות לא-בטוחה, התנהגות פלילית ושיקום
  2. כליאה ופרידה כפויה מילדים
  3. סוגיות של התקשרות באימוץ
  4. סיכום-ביניים
- פרק ג: יישומים טיפוליים משפטיים ולבר-משפטיים להתמודדות עם סכסוך משפחתי
1. בית-המשפט לענייני משפחה
  2. יחידות הסיוע
  3. גירושים כמקרה-מבחן
(א) הערכאה המשפטית
(ב) פעולתן של יחידות הסיוע במקרה של גירושים
- סיכום

מבוא

אחת התיאוריות הפסיכולוגיות החשובות והמפותחות ביותר העוסקות ברגשות אנושיים, במקורותיהם ובתפקידם בחיים החברתיים היא תיאוריית ההתקשרות. התיאוריה נוצרה על-ידי הפסיכיאטר הבריטי ג'ון בולבי,¹ ופותחה אמפירית על-ידי שותפתו האמריקאית פרופ' מרי איינסוורת' מאוניברסיטת וירג'יניה.² בהקשר הנוכחי מעניין לראות כי העיסוק המקורי והפרסום הראשון של בולבי נגעו בסוגיה משפטית של עבריינות נוער. במאמר משנת 1944,

1 JOHN BOWLBY, ATTACHMENT AND LOSS: ATTACHMENT (2nd ed. 1982)

2 Mary D.S. Ainsworth, *Attachment and Other Affectional Bonds Across the Life Cycle*, in ATTACHMENT ACROSS THE LIFE CYCLE 33 (Colin Murray Parkes, Joan Stevenson-Hinde & Peter Marris eds., 1991)

"44 גנבים צעירים"³, עשה בולבי שימוש בסטטיסטיקות ובתיקים קליניים על-מנת להראות כי בני-נוער עבריינים באים לעיתים קרובות מרקע הכולל איבוד של אָם, הפְּרָדוֹת חוזרות מהאם או מעבריים מאם מאמצת אחת לאחרת. בולבי סיכם מצבים אלה במונח "חסך אימהי" (maternal deprivation), שהיה צריך אולי להיקרא "חסך באהבה אימהית". בולבי המשיך בניסוח-מחדש של התיאוריה הפסיכואנליטית, אשר התמקדה עד אותה עת בדחפים מיניים פרימיטיביים ותוקפניים, ומיקד אותה בחוויות מוקדמות במשפחה המובילות לפיתוחה של אישיות בטוחה או של אישיות לא-בטוחה, מאוימת ועוינת.

מתוך שורשים מוקדמים אלה צמחה תיאוריית ההתקשרות עד שנהייתה לאחת הגישות המדעיות המובילות להבנת השפעות פסיכולוגיות והתנהגותיות של מערכת היחסים המוקדמת הורה-ילד. התיאוריה קישרה פסיכולוגיה קלינית, פסיכולוגיה התפתחותית ופסיכולוגיה חברתית, והורחבה לכל הסוגים של יחסים קרובים – לא רק בילדות ובמשפחה, כי אם לאורך טווח החיים כולו. כיום תיאוריית ההתקשרות היא הגישה המובילה לחקר יחסים רומנטיים בהתבגרות ובבגרות.

במאמר זה אנו מספקים סקירה קצרה של תיאוריית ההתקשרות, מתארים את האפיונים העיקריים של התקשרות לא-בטוחה, מסבירים כיצד התיאוריה הורחבה לתחום של יחסי זוגיות, ומתארים כיצד היא זורה אור על רגשות ועל ויסות רגשי. בהמשך אנו מסכמים מחקרי התקשרות העוסקים ברגשות של מבוגרים וילדים שחוו גירושים, ומראים כיצד תיאוריה ומחקר בתחום ההתקשרות מתייחסים למדיניות חברתית בהקשרים של אלימות בתוך המשפחה, גירושים, משמורת ילדים, הזנחת ילדים, אימוץ, כליאה של הורים והשפעתה על ילדיהם שנמסרו לאימוץ, ושיקום של בני-נוער ומבוגרים עבריינים. לבסוף אנו סוקרים מנגנונים משפטיים ולבר-משפטיים עיקריים במערכת המשפט הישראלית שנועדו לטפל במקרים של סכסוכים בתוך המשפחה. אנו מתמקדים באופן שבו מנגנונים אלה מתמודדים עם האתגר של שמירה על תקינות היחסים בתא המשפחתי ערב אירוע גירושים, מתוך רצון להבטיח את שלומם ורווחתם של ההורים וילדיהם ולאפשר המשך קשר תקין ובריא בין הצדדים בזמן הגירושים ולאחריהם. זאת, כדי להבטיח כי לילדים יהיו הורים זמינים, פנויים רגשית ותגובתיים לצורכיהם, שישרו אווירה רגועה ובטוחה גם לנוכח הקרע במשפחה.

פרק א: סקירה של תיאוריית ההתקשרות

תיאוריית ההתקשרות רואה את ההתנהגות האנושית במונחים של כמה הַנְּיָעוֹת (מוטיווציות) ומערכות התנהגותיות, כגון מערכות נירולוגיות העומדות בבסיס התנהגויות של חיפוש

John Bowlby, *Forty-Four Juvenile Thieves: Their Character and Home Life*, 25 INT'L J. PSYCHOANAL. 19 (1944)

קרבה והסתמכות על יחסים עם אחרים, התנהגויות של עניין ותעוזה בחקר העולם, ונטייה לחוש אמפתיה ולטפל באחרים.⁴ הליכה הנוירולוגית וההורמונלית של ההתנהגויות הללו הינה במידה רבה לא-מודעת, ומבוססת על היסטוריה של התפתחות אבולוציונית. תפקידה של מערכת ההתקשרות⁵ בהתפתחותו של הפעוט האנושי הוא לשמור את היילוד בקרבת הדמויות הטיפוליות העיקריות שלו (שכוננו בתיאוריה "דמויות התקשרות"). נטייה זו מתבטאת בהתנהגות של חיפוש קרבה למבוגר שניתן לבטוח בו ואשר מספק הגנה לילד ומסייע לו ללמוד לווסת את רגשותיו השלייליים, כגון פחד, כעס ומצוקה.⁶ התנהגות זו אף מסייעת לילד להבין את העולם הפיזי והחברתי ולפתח מיומנויות פיזיות וחברתיות חשובות. מיומנויות אלה מספקות את היסודות ליחסי עמיתים ולפעילויות בית-ספריות. כאשר הילד דואג או חש כאב, עייפות, רעב, תסכול בעקבות קושי בביצוע מטלה או פחד, הוא נוטה באופן טבעי לפנות לדמות טיפולית אחת (לעיתים קרובות הורה) בחיפוש אחר עזרה, הגנה, אישור ועידוד. כל אחד שהיה הורה או טיפל בילדים מכיר אותה אלה: קריאה, ככי, מחוות גוף המבטאות רצון להרמה, והתנהגויות של היצמדות, התרפקות, הירגעות ולבסוף חיוך כאשר מתקבלת התנהגות של אישור או של חיבוק מרגיע. אותה אלה, שלרוב אנו מקבלים אותם כמובנים מאליהם, הינם חלק מהציוד הביולוגי ההישרדותי שהתפתח בקרבנו.⁷

מחקר מקיף, הכולל כמה מחקרי-אורך שהתפרשו על-פני עשרים שנה, מלידה ועד לבגרות המוקדמת,⁸ הראה כי התפתחות בטוחה ובריאה של הילד מותנית בקיומה של דמות התקשרות אחת לפחות שהינה תגובתית ורגישה, קוראת נכון את בקשות העזרה, מספקת תמיכה רגשית ועזרה שימושית, מדריכה את הילד בנוגע להבעה נכונה ולוויסות רגשי, ומסייעת לו בפיתוח הבנה של סיטואציות חברתיות וברכישת מיומנויות חיים חשובות. רוב הילדים מחזיקים בייצוג מנטלי של דמויות אלה, המאורגנות במה שבולבי כינה "מדרג דמויות התקשרות". הילדים מתפתחים היטב אם ייצוגים אלה, המבוססים על התנסויות ממשיות, מתארים את הדמויות הטיפוליות כזמינות, כרגישות וכתגובתיות לצורכיהם. בתיאוריית ההתקשרות הן מכונות "נמל מבטחים" (safe haven), קרי, מקום בטוח שאפשר ללכת אליו בזמנים של צורך; וכן "בסיס בטוח" (secure base), קרי, מקום שאפשר לצאת ממנו, בצעדים קטנים בתחילה, על-מנת לחקור את העולם, ולחזור אליו כאשר רוצים להתחזק ולקבל אישור. לרוע המזל, אם הדמות הטיפולית אינה זמינה (לדוגמה, במקרים של מוות, גירושים, מחלה ממושכת, שירות צבאי או מאסר) או זמינה באופן לא-עקבי, לא-רגיש, מתעלל או לא-תגובתי, הילד צפוי להתפתח באופן מופרע ולהציג התנהגויות

4 ראו Bowlby, לעיל ה"ש 1.

5 שם.

6 ראו Ainsworth, לעיל ה"ש 2.

7 ראו Bowlby, לעיל ה"ש 1.

8 Klaus E. Grossmann, Karin Grossmann & Everett Water, Attachment from Infancy to Adulthood: The Major Longitudinal Studies (2005)

9 ראו Bowlby, לעיל ה"ש 1.

ובריאות מנטלית לקויות. בין התולדות של מצב זה ניתן למצוא התנהגויות אנטיסוציאליות, כגון עבריינות, פשיעה ואלומות.¹⁰

חוקרי התקשרות זיהו כמה תבניות התקשרות כבר בגילים המוקדמים שבין שנים-עשר לשמונה-עשר חודשים. תבניות אלה נוטות להיוותר בעינן גם בגילים מאוחרים יותר,¹¹ ונראה שהן אינן נקבעות גנטית,¹² אלא ניתנות לניכוי ממאפיינים התנהגותיים ופסיכולוגיים של ההורים ושל דמויות טיפוליות אחרות.¹³ לצורך הדיון הנוכחי ניתן לתייגן בפשטות כבטוחה, חרדה, נמנעת ולא-מאורגנת. במחקר שלנו על התקשרות בקרב מתבגרים ומבוגרים נמצאו תבניות דומות שנמדדו בשאלונים שבחנו שני ממדי התקשרות: חרדה והימנעות.¹⁴

התקשרות בטוחה, המהווה את התבנית השכיחה ביותר במשפחות נורמליות, מתאפיינת בתקשורת טובה בין הילד לבין דמויות ההתקשרות שלו, בהעדר מוחלט של חרדה ותסכול, ובהתפתחות פיזית, לימודית וחברתית נורמלית.¹⁵ בהתבגרות ובבגרות התקשרות בטוחה (המתבטאת בציונים נמוכים בהתקשרות חרדה ונמנעת) נקשרת עם ביטויים בריאים של רגשות, גישה מדויקת וקלה לזכרונות של התנסויות רגשיות, חשיפה עצמית נאותה, ביטחון והערכה אופטימית של אירועים מאיימים, ושימוש באסטרטגיות אפקטיביות לפתרון בעיות. המחקר מצביע על כך שפרטים בטוחים נהנים מתקופות רבות וממושכות יותר של מצב-רוח חיובי, ונוטים פחות לסבול מהפרעות במצב-הרוח ומצורות אחרות של פסיכופתולוגיה, כגון הפרעות אכילה, התעללויות והפרעות אנטיסוציאליות.¹⁶ פרטים בטוחים מחזיקים במערכות יחסים רומנטיות יציבות יותר, אינטימיות יותר ומספקות יותר, ומגלים מחויבות עזה יותר לבני-זוגם ולמשפחתם. הם גם מפגינים מידה רבה יותר של סקרנות ויצירתיות, ומוכנים יותר להיחשף לפעילויות ולסביבות חדשות. הם דוגמטיים פחות וסובלניים יותר

10 ראו Grossmann et al., לעיל ה"ש 8.

11 שם.

12 Brian E. Vaughn, Kelly K. Bost & Marinus H. Van Ijzendoorn, *Attachment and Temperament: Additive and Interactive Influence on Behavior, Affect and Cognition During Infancy and Childhood*, in HANDBOOK OF ATTACHMENT 192 (2nd ed. 2008).

13 Erik Hesse, *The Adult Attachment Interview: Protocol, Method of Analysis and Empirical Studies*, in HANDBOOK OF ATTACHMENT 552 (2nd ed. 2008).

14 ראו: Mario Mikulincer, Phillip R. Shaver & Keren Slav, *Attachment, Mental Representations of Others, and Gratitude and Forgiveness in Romantic Relationships*, in DYNAMICS OF ROMANTIC LOVE: ATTACHMENT, CAREGIVING AND SEX 190 (Mario Mikulincer & Gail S. Goodman eds., Guilford Press 2006).

15 להרחבה ראו תקציר של מחקר עדכני שפורסם בנושא התקשרות אצל ילדים: Ross A. Thompson, *Early Attachment and Later Development: Familiar Questions, New Answers*, in HANDBOOK OF ATTACHMENT 348 (2nd ed. 2008).

16 ראו סקירה מקיפה של הממצאים אצל Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

לאנשים עם ערכים שונים, העדפות שונות וזהויות שונות. הם אמפתיים ורחומים יותר כלפי אחרים, ונוטים יותר להתנדב למטרות צדקה וקהילה.¹⁷ שלוש תבניות ההתקשרות האחרות הן צורות של חוסר ביטחון, והן מקושרות עם בעיות התנהגותיות מאוחרות, עם בריאות נפשית פחותה, ובמקרים מסוימים עם עבריינות, התנהגות פלילית ומאסר. התקשרות חרדה, כפי ששמה מרמוז, מתאפיינת בחוסר ביטחון, חרדה ופחד, בכעס או בהתנהגות מתנגדת, הכוללת בכי תדיר והתקפי זעם. היא נוטה להופיע אצל ילדים המקיימים מערכות יחסים עם דמויות התקשרות חרדות, לא-מהימנות ולוחמניות, אשר עסוקות לעיתים ברגשותיהן השליליים עד כדי כך שהן מאבדות מגע עם צורכי הילדים.¹⁸ אם צורת התקשרות זו אינה מטופלת בילדות המוקדמת, היא מייצרת נטייה לרגשות של כאב, קנאה וכעס, ולקבלת החלטות לקויות במערכות יחסים קרובות, כולל שיפוט לקוי במצבים מיניים, חודרנות והורות חרדה.¹⁹ במופעה הקיצוני היא עלולה להוביל לאלומות בתוך המשפחה אם אחד מבני-הזוג נראה כמתכוון לעזוב את מערכת היחסים.²⁰ חלק מחוסר הוודאות ומהכעס של האדם החרד נובע מראיית האחרים ככאלה שאינם עומדים לרשותו באופן עקבי כאשר הוא זקוק לתמיכה, לחיבה או לעזרה.²¹ אדם חרד למד לדרוש מידה רבה יותר של תשומת-לב, תמיכה ואישור, לעיתים עד לנקודה של רגשות או התנהגות דרמטית וכפייתית, והדבר עלול לפגוע בקלות במערכות היחסים הקרובות שלו ואף להרוס אותן.

התקשרות נמנעת מתאפיינת בחוסר ביטחון בבן-הזוג או בבת-הזוג ואי-הסתמכות עליו או עליה, בהדחקת צרכים ורגשות, בכעס ונקמנות מוכחשים, וברמות נמוכות של מודעות ותגובתיות ביחס לצורכיהם של אחרים. תבנית התקשרות זו מנובאת מהתנהגות הורית בעלת אופי דומה: חוסר רגישות וחוסר אמפתיה, הדחקה של רגשות, רגישות נמוכה לאחרים, חוסר תגובתיות לבקשות נחמה ותמיכה, אי-נוחות בקרבה לאחרים, תקשורת לקויה של צרכים ורגשות והתעקשות על הסתמכות עצמית.²² חלק מחוסר הוודאות ומהכעס של האדם הנמנע נובע מראיית אחרים כלא-כשירים, כלא-אמינים או כלא-מעניינים – ראייה שבעטייה האדם הנמנע סומך בעיקר על עצמו.²³

תבנית ההתקשרות הרביעית, והלא-בטוחה באופן קיצוני, מכונה התקשרות לא-מאורגנת ("disorganized" or "disoriented"), שכן היא מתאפיינת בכשל בפיתוח כל אחת משלוש תבניות ההתקשרות שנידונו לעיל. תבנית זו ניתנת לאיתור על-ידי צופים מיומנים כבר בגיל שנים-עשר חודשים, והיא מנבאת אבהנות קליניות של הפרעות דיסוציאטיביות,

17 ש.ם.

18 ראו Ainsworth, לעיל ה"ש 2.

19 ראו Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

20 DONALD G. DUTTON, THE ABUSIVE PERSONALITY: VIOLENCE AND CONTROL IN INTIMATE RELATIONSHIP (2nd ed. 2007).

21 ראו Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

22 ראו Hesse, לעיל ה"ש 13.

23 ראו Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

הפרעות חרדה ובעיות קשות של התנהגות אנטיסוציאלית יותר מעשרים שנה מאוחר יותר.²⁴ התקשרות לא־מאורגנת מתפתחת כאשר הדמות הטיפולית העיקרית של הפעוט מאובחנת כמפוזרת או כמבוהלת בזמנים שבהם הפעוט זקוק לאישור או לנחמה. מחקרים מראים כי התנהגות מפוזרת או מבוהלת זו (המכונה גם "חוסר ישע" או "עוינות") הינה תוצאה של אובדנים חמורים ובלתי־פתורים או התעללות טראומטית בהיסטוריה של דמות ההתקשרות עצמה. תבנית זו שכיחה יותר בקרב משפחות טרודות, עניות ולחוצות.²⁵

על־פי תיאוריית ההתקשרות והמחקר שנעשה בתחום, מידת יציבותה של כל אחת מארבע תבניות ההתקשרות (בטוחה, חֶרְדָּה, נמנעת ולא־מאורגנת) לאורך הילדות ולתוך הבגרות קשורה להתייחסות המנטלית להתקשרות²⁶ או לדגמי הפעולה (working models) של העצמי, של דמויות ההתקשרות ושל יחסי ההתקשרות.²⁷ התייחסות מנטלית זו כוללת תסריטים וציפיות בנוגע לדרך שבה יתפתחו מערכות יחסים וסיטואציות חברתיות.²⁸ אנשים בטוחים, לדוגמה, נוטים להאמין – באופן מודע או לא־מודע – שכאשר הם מעומתים עם קשיים, לחצים או אתגרים קשים, הם יכולים לסמוך על אחרים שיעזרו להם לפתור את בעיותיהם או להתמודד עימן, ולחזור אחר כך למסלול חיים אפקטיבי. פרטים לא־בטוחים, לעומת זאת, מחזיקים באמונות ובעיפיות אופטימיות הרבה פחות, ולכן נוטים להביע חשדנות, חשש או דאגה, ולהתנהג באופן לא־רציונלי, הרסני או בלתי־צפוי, מה שמוביל אותם לעיתים להתנהגות אלימה ובלתי־חוקית.

1. התקשרות, רגשות וויסות רגשי

בחלק זה אנו סוקרים מחקרים העוסקים ברגשות ובוויסות רגשי במערכות זוגיות בבגרות, תוך התמקדות מיוחדת בממצאים שרלוונטיים לחוק ולרגשות. ממצאים אלה מראים כי תבניות התקשרות לא־בטוחות בהתבגרות ובבגרות משפיעות על ההתנסות ברגשות של כעס, קנאה ופגיעה, ועל ויסותם של רגשות אלה, ובכך תורמות לקונפליקטים ביחסים ולעיתים לאלימות בתוך המשפחה.

- 24 ראו: Elizabeth A. Carlson, *A Prospective Longitudinal Study of Attachment Disorganization/Disorientation*, 69 CHILD DEV. 1107 (1998).
- 25 ראו: Karlen Lyons-Ruth & Deborah Jacobvits, *Attachment Disorganization: Genetic Factors, Parenting Contexts and Developmental Transformation from Infancy to Adulthood*, in HANDBOOK OF ATTACHMENT 666 (2nd ed. 2008).
- 26 Mary Main, *The Adult Attachment Interview: Fear, Attention, Safety and Discourse Processes*, 48 J. AM. PSYCHOANAL. ASS'N 1055 (2000).
- 27 ראו Bowlby, לעיל ה"ש 1.
- 28 ראו: Harriet S. Waters & Everett Waters, *The Attachment Working Models Concept: Among Other Things, We Build Script-Like Representation of Secure Base Experience*, 8 ATTACH. & HUM. DEV. 185 (2006).

(א) התנסות בכעס וניהול כעס

חוקרים העוסקים בהתקשרות של מבוגרים בדקו את החוויה של כעס ואת אופן ניהולה. בנתחו את התגובות הרגשיות של הפעוט על פרידה מדמות ההתקשרות, ראה בולבי לעיתים קרובות בכעס תגובה הגיונית ופונקציונלית על פרידה, שכן תגובה זו הניעה לעיתים את דמויות ההתקשרות לספק תשומת לב רבה יותר וטיפול מהימן יותר.²⁹ באופן כללי, במיוחד אצל מבוגרים, כעס הינו פונקציונלי כל עוד הוא נועד לתקשר תגובה על יחס לא-הוגן או לא-ראוי, ולא לפגוע בבן-הזוג או להרוס את היחסים עימו. בולבי³⁰ כינה זאת "כעס של תקווה", שכן הוא מכוון אל עבר עתיד טוב יותר במערכת היחסים. אם הכעס עז עד כדי כך שהוא עלול לפגוע בבן-זוג או להרחיקו, הוא הרסני ביותר למערכת היחסים, ובמקרים מסוימים הוא עלול להוביל לאלימות ואף למוות. את המקרים הללו כינה בולבי "כעס של ייאוש".

כעס פונקציונלי הינו טיפוסי לפרטים בטוחים. למשל, מיקולינסר³¹ מצא שכאשר מבוגרים בטוחים נפגעו או תוסכלו על-ידי התנהגותם של בני-זוגם, הם היו אופטימיים לגבי נכונותם של בני-הזוג להתנצל ולתקן את המצב. אָרְט והולמס³² מצאו כי ביטחון רב יותר במערכת היחסים קשור לתגובות קונסטרוקטיביות יותר ותוקפניות פחות על פרובוקציות מעוררות כעס. אופיים הקונסטרוקטיבי הכללי של מתבגרים בטוחים הוצג גם במחקר של צימרמן ועמיתיו.³³ מתבגרים ביצעו מטלה קשה ומתסכלת של פתרון בעיות בעזרתו של חבר, והנסיין העריך את מידת האכזבה והכעס שלהם במהלך המטלה ואת ההתנהגות השלילית שלהם כלפי חברם (לדוגמה, דחיית ההצעה של החבר ללא דיון). נמצא כי אכזבה וכעס מקושרים להתנהגות תוקפנית רבה יותר רק בקרב המתבגרים הלא-בטוחים. פרטים נמנעים נוטים להדחיק את כעסם בזמן שהם נוהגים בעוינות כלפי חוץ. למשל, מיקולינסר³⁴ מצא כי מבוגרים נמנעים לא דיווחו על כעס אינטנסיבי כלפי אדם אחר שנהג כלפיהם באופן פרובוקטיבי, אולם הראו עוררות פיזיולוגית רבה וייחסו כוונות עוינות לשותף הטורדני גם כאשר היו אינדיקציות ברורות (שסופקו על-ידי הנסיין) לכך שהתנהגותו של השותף הייתה בלתי-מכוונת, ולא נבעה מעוינות. ממצא רלוונטי במיוחד

29 JOHN BOWLBY, ATTACHMENT AND LOSS: SEPARATION — ANXIETY AND ANGER (1973) 29

30 שם.

31 Mario Mikulincer, *Adult Attachment Style and Individual Differences in Functional Versus Dysfunctional Experience of Anger*, 74 J. PERS. & SOC. PSYCHOL. 513 (1998).

32 Paula M. Barrett & Jane Holmes, *Attachment Relationships as Predictors of Cognitive Interpretation and Response Bias in Late Adolescence*, 10 J. CHILD & FAM. STUD. 51 (2001).

33 Peter Zimmermann et al., *Attachment and Adolescents' Emotion Regulation During a Joint Problem-Solving Task With a Friend*, 25 INT'L J. BEHAV. DEV. 331 (2001)

34 ראו Mikulincer, לעיל ה"ש 31.

למאמר הנוכחי דווח על-ידי הדסון וורד,³⁵ שמצאו קשר בין הימנעות בהתקשרות לבין דיווח עצמי על הדחקת כעס במדגם של אסירים שהתנהגותם הקודמת הצביעה על כך שהם היו חשופים לכעס אינטנסיבי ולתוקפנות. במחקר-מעבדה של רולס, סימפסון ואורינה,³⁶ שעסק בחיפוש תמיכה בקרב זוגות, נאמר לנשים שהן עומדות ליטול חלק במטלה המעוררת חרדה, אך שהן יכולות להמתין חמש דקות עם בני-זוגן לפני הן מתחילות. ציון ההימנעות בהתקשרות של הנשים (כפי שנמדד בשאלון) נקשר עם עוינות מופגנת (שקודדה מתוך סרט וידיאו) כאשר הנשים היו מודאגות מהמטלה שתבוא. נמצא כי פרטים מנעוטים אינם חשים לרוב בנוח לתאר את עצמם כנוזקים או ככועסים, ובמקביל נוטים לתגובות עוינות, כולל השלכה של רגשות הכעס על אחרים.

פרטים המתאפיינים בהתקשרות חרדה נוטים יותר לחוות ולבטא באופן ישיר כעס ורגשות שליליים אחרים. מחקרים רבים מראים כי הם כעוסיים, עוינים ותוקפניים.³⁷ הם נוטים לשקוע במחשבות על האיומים והפגמים שבמערכות היחסים שלהם, ולשמר כעס וטינה לפרק-זמן ממושך. מכיוון שהביטחון העצמי שלהם ירוד ודימויים העצמי נמוך, הם נוטים להסתגר ולא לשתף ברגשות אלה את בני-זוגם. כתוצאה מכך תגובותיהם על פגיעה עלולות לכלול ערבוביה מורכבת של טינה, עוינות, ביקורת עצמית, פחד ועצב. באופן כללי, כפי שתועד באמצעות שיטות מחקר רבות, הם נוטים להיות אמוציונליים מאוד, דו-ערכיים (אמביוולנטיים) ובלתי-יציבים.³⁸

במחקר פסיכופיזיולוגי מעניין נתנו דיימונד והיקס³⁹ לגברים שתי מטלות מעוררות כעס (פתרון של תרגילי חיסור תוך כדי קבלת ביקורת מנסיין, זכירה של חוויה מעוררת כעס), ומדדו את מידת החרדה והכעס שהתעוררה אצלם במהלך המטלות. החוקרים מדדו את השונות בנשימה ובקצב הלב של הנבדקים, המהווה מדד פיזיולוגי לוויסות ירוד של רגשות שליליים. הם מצאו כי חרדה בהתקשרות קשורה לרמה נמוכה של מדד זה – ממצא המעיד כי מערכת העצבים של פרטים חרדים מגיבה לאט יותר ובגמישות פחותה במטלות מלחיצות, ומתאוששת בצורה גרועה ממצבים של כעס ותסכול. חרדה בהתקשרות נמצאה קשורה לדיווח עצמי על מצוקה וכעס במהלך המטלות ואחריהן. מדד פיזיולוגי זה עוקב למעשה אחר הקשר שבין חרדה בהתקשרות לבין כעס.

35 Stephen M. Hudson & Tony Ward, *Intimacy, Loneliness and Attachment Style in Sexual Offenders*, 12 J. INTERPERS. VIOLENCE 323 (1997).

36 William S. Rholes, Jeffrey A. Simpson & Minda Oriñam M., *Attachment and Anger in an Anxiety-Provoking Situation*, 76 J. PERS. & SOC. PSYCHOL. 940 (1999).

37 ראו סקירה מקיפה של הממצאים אצל Mikulincer, לעיל ה"ש 31. שם.

39 Lisa diamond & Angela M. Hicks, *Attachment Style, Current Relationship Security and Negative Emotions: The Mediating Role of Psychological Regulation*, 22 J. Soc. & PERS. RELAT. 499 (2005).

(ב) קונפליקטים זוגיים ואלמות בתוך המשפחה

קונפליקטים הינם בלתי-נמנעים במערכות יחסים, שכן תחומי העניין, העמדות והפעולות של בני-הזוג אינם מצויים תמיד בהרמוניה מושלמת. כל אחד צפוי לחוש תסכול, עלבון, אכזבה או בגידה. התגובות השכיחות על פגיעות כאלה הן נסיגה, עימות, חיפוש נקמה או לחלופין שיחה על הנושא, ואם התנאים מאפשרים זאת – מחילה לבן-הזוג.

חוקרי התקשרות מצאו, בסוגים רבים של מחקרים, שביטחון בהתקשרות נקשר עם שתי גישות קונסטרוקטיביות לפתרון קונפליקט: (א) דיון פעיל במטרה לפתור את הבעיה; (ב) הבנה שחריגת בן-הזוג זמנית ושקיימת סבירות גבוהה שבן-הזוג יתנצל וישתפר.⁴⁰ חוסר ביטחון בהתקשרות (חרדה והימנעות) נקשר עם שתי תגובות הרסניות: (א) נקמה או היפרדות ככעס; (ב) נסיגה, התעלמות מבן-הזוג או סירוב לקיים דיאלוג על הבעיה.⁴¹

במצב של חוסר ביטחון כזה מחילה הינה קשה יותר וסבירה פחות. באחד ממחקרינו מצאנו כי פרטים נמנעים נוטים פחות לסלוח בעקבות חריגה ופונים יותר אל עבר נסיגה וחיפוש נקמה.⁴² הם חשים פגיעים ומושפלים, רואים את מערכת היחסים כנפגעת וחשים אמפתיה מועטה כלפי בני-זוגם. חרדה בהתקשרות לא נמצאה קשורה באופן מובהק לנטייה לסלחנות, לנסיגה או לחיפוש נקמה. אולם פרטים חרדים דיווחו על רגשות חוקים של השפלה בזמן שסלחו לבן-הזוג הגחמני.⁴³ במחקר שבו ניהלו הנבדקים יומן יומי בנוגע למחילה במערכות יחסים של נישואים מצאנו כי הן החרדה והן ההימנעות בהתקשרות ניבאו מחילה פחותה במהלך תקופה של עשרים ואחד יום.⁴⁴ בעלים ונשים בטוחים נטו יותר לסלוח לבני-זוגם בימים שבהם הם חוו אותם כזמינים, כקשובים וכתומכים. נשים לא-בטוחות נטו פחות לסלוח לבני-זוגם, גם כאשר הללו נהגו באופן פשרני.

חוסר ביטחון בהתקשרות נקשר גם לקנאה – רגש בולט במערכות יחסים זוגיות. פרטים חרדים דיווחו על רמות כלליות גבוהות של קנאה, חשדנות וחרדה בנוגע לחוסר נאמנות פוטנציאלי של בני-זוגם. הם נטו לחוות תחושות שליליות לנוכח עניין שהפגינו בני-זוגם כלפי בני המין הנגדי: פחד, אשמה, בושה, עצב, נחיתות וכעס. בשל תחושות אלה הם הגבירו את מאמצי המעקב שלהם אחר בני-זוגם בכל הסיטואציות, את עמידתם על המשמר, את חשדנותם ואת התנהגותם החודרנית, אשר כללה במקרים הקיצוניים גם מעקבים אחר בני-זוגם מבלי שהללו היו מודעים לכך.⁴⁵ רק לעיתים נדירות הודו פרטים נמנעים בקנאתם לבני-זוגם או בדאגתם לנאמנותם. במחקרים אחדים הם חשו מוטרדים, אך לא היו מעוניינים לשוחח על הנושא עם בני-זוגם.

רגשות שליליים והקונפליקטים המקושרים אליהם לעיתים קרובות מחייבים שימוש במיומנויות של ניהול קונפליקטים. בסקירה שערכנו על מחקרי התקשרות בקרב מבוגרים

40 ראו סקירה מקיפה של הממצאים אצל Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

41 ש.ם.

42 ש.ם.

43 ש.ם.

44 ש.ם.

45 ראו סקירה מקיפה של הממצאים ש.ם.

סיכמנו מחקרים רבים שבחנו את השונות בגישת ניהול הקונפליקט בין פרטים המתאפיינים בסגנונות התקשרות שונים.⁴⁶ הן פרטים חרדים והן פרטים נמנעים נטו להעריך את הקונפליקט במונחים מאיימים, חשו כבעלי כשירות נמוכה להתמודדות עם קונפליקטים, ותיארו את הקונפליקטים כמעוררי מצוקה. מיומנויות ניהול הקונפליקטים שלהם היו נמוכות, הם התקשו להתפשר או למצוא פתרון אינטגרטיבי לבעיות, והם נטו להסלים את הקונפליקטים או להתירם ללא פתרון. פרטים המתאפיינים בהתקשרות חרדה היו מודאגים במיוחד מקרבה ומאוימים מפרידה במהלך הקונפליקטים. תכניות אלה נמצאו במחקרים שעשו שימוש במגוון מתודות, החל בשאלונים, המשך בראיונות וכלה בתצפיות התנהגותיות.

נמצאו גם עדויות הקושרות חוסר ביטחון בהתקשרות עם שינויים פיזיולוגיים במהלך קונפליקטים זוגיים. לדוגמה, במחקר שנערך על-ידי פאורס ועמיתיה⁴⁷ התבקשו זוגות לשוחח במשך חמש-עשרה דקות על קונפליקט בלתי-פתור בניסיון לפתרו. רמת הקורטיזול שלהם (מדד לדחק) נמדדה לפני המטלה, במהלכה ואחריה. חוסר ביטחון בהתקשרות נקשר לייצור מוגבר של קורטיזול. עובדה זו מרמזת שהמצוקה המקושרת לחוסר ביטחון בהתקשרות אינה רק עניין של חוויה מדווחת או התנהגות נצפית, אלא מגיעה כל הדרך עד לרמה הפיזיולוגית.

סימפסון, רולס ופיליפס⁴⁸ מצאו כי אנשים חרדים דיווחו על הידרדרויות חדות יותר באהבה ובמחויבות מאנשים בטוחים לאחר ששוחחו עם בני-זוגם על בעיה בזוגיות שלהם. ממצא זה שוחזר והורחב במחקר-יומנים שעסק בקונפליקטים זוגיים.⁴⁹ משתתפים חרדים דיווחו על קונפליקטים רבים יותר במהלך המחקר, שארך שבועיים ימים, והגיבו על הקונפליקטים בירידה חדה ברמת הסיפוק ממערכת היחסים ובראייה פסימית בנוגע לעתידה. מעניין שאף-על-פי שבני-זוגם לא דיווחו בהכרח על תגובות שליליות ביחס לקונפליקט, סברו פרטים חרדים כי בני-זוגם מסופקים פחות ממערכת היחסים לאחר הקונפליקט ואופטימיים פחות ביחס לעתידה.

מנקודת-המבט של תיאוריית ההתקשרות, אלימות בתוך המשפחה מהווה תגובה מוגזמת על הפרות של בן-הזוג ועל קונפליקטים חמורים.⁵⁰ תוקפנות במקרים אלה נובעת

46 ש.ם.

47 Sally I. Power et al., *Dating Couples' Attachment Styles and Patterns of Cortisol Reactivity and Recovery in Response to a Relationship Conflict*, 90 J. PERS. & SOC. PSYCHOL. 613 (2006).

48 Jeffrey A. Simpson, William S. Rholes & Dan Philips, *Conflicts in Close Relationships: An Attachment Perspective*, 71 J. PERS. & SOC. PSYCHOL. 899 (1996).

49 Lorne Campbell et al., *Perceptions of Conflict and Support in Romantic Relationships: The Role of Attachment Anxiety*, 88 J. PERS. & SOC. PSYCHOL. 510 (2005).

50 ראו: Kim Bartholomew & Colleen J. Allison, *An Attachment Perspective on Abusive Dynamics in Intimate Relationships*, in DYNAMICS OF ROMANTIC LOVE: ATTACHMENT, CAREGIVING AND SEX 102 (Mario Mikulincer & Gail S. Goodman eds., Guilford Press 2006).

מהתנהגותו של בן-הזוג או מכוונותיו הנתפסות, ונועדה לרפות את ידיו או לרסנו מנסיגה או מפירוק היחסים. בהתייחס למחקרים האחרים שתיארנו, קל להבין כיצד מבוגרים חרדים, אשר מפחדים באופן כרוני מדחייה ומנטישה, ומגלים לעיתים פסימיות בנוגע לעתידן של מערכות היחסים שלהם, ייטו לאלימות בתוך המשפחה.

כמה חוקרי התקשרות הציעו כי פרטים נמנעים ייטו לסגת מהקונפליקט במקום ליהפך למעורבים בו אמוציונלית, מחשש שמעורבות זו תוביל אותם לתקיפת בני-זוגם.⁵¹ ברתולומי ואליסון⁵² מצאו, עם זאת, כי אנשים נמנעים נהפכים לעיתים לאלימים כאשר הם מעורבים בסדרה מסלימה של קונפליקטים, במיוחד עם בני-זוג חרדים הדורשים את התערבותם. נטייתם של פרטים חרדים לאלימות זוגית נרשמה בשלושה מחקרים.⁵³ במחקר אחד נמצא כי בני-זוג שהיו מעורבים באלימות בתוך המשפחה גילו במוצק רמות גבוהות יותר של חרדה בהתקשרות מבני-זוג שלא נטו לאלימות. במחקר אחר נמצא כי גברים מתעללים שקיבלו ציונים גבוהים של חרדה בהתקשרות דיווחו על רמות גבוהות יותר ועל שכיחות גבוהה יותר של כפייה והתעללות בבני-זוגם במהלך קונפליקטים זוגיים. לבסוף, במחקרי-שאלונים שנערכו בקרב בני-נוער ומבוגרים צעירים נמצאו מתאמים גבוהים בין חרדה בהתקשרות לבין אלימות זוגית, אשר אי-אפשר להסבירם באמצעות משך היחסים או משתנים אישיותיים אחרים.

בנוגע להימנעות בהתקשרות, הולצוורת-מונרו, סטיוארט והצינסון⁵⁴ מצאו כי היא מצויה במתאם עם הכאת נשים, ורנקין, סונדרס וויליאמס⁵⁵ מצאו שכיחות גבוהה של הימנעות בהתקשרות בקרב מדגם של אפרו-אמריקאים שנכלאו בשל התעללות בכנות-זוגם. קשר בין הימנעות בהתקשרות לבין דיווחי אלימות נמצא גם במחקרים על מתבגרים ומבוגרים. לדוגמה, קולינס ועמיתיה⁵⁶ דיווחו כי מדדים של הימנעות במהלך ההתבגרות ניבאו אלימות זוגית שש שנים מאוחר יותר.

מעניין שקורבנות התעללות נמצאו אף הם כלוקים בחוסר ביטחון בהתקשרות – מחקרים אחדים מצאו אצלם רמה גבוהה יחסית של חרדה בהתקשרות, ואילו אחרים מצאו אצלם גם רמה גבוהה יחסית של הימנעות בהתקשרות.⁵⁷ עם זאת, בשל אופיים הרב-כיווני של

51 ראו סקירה מקיפה של הממצאים אצל Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

52 ראו Bartholomew & Allison, לעיל ה"ש 50.

53 ראו סקירה מקיפה של הממצאים אצל Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

54 Amy Holtzworth-Munroe, Gregory L. Stuart & Glenn Hutchinson, *Violent Versus Nonviolent Husbands: Differences in Attachment Patterns, Dependency and Jealousy*, 11 J. FAM. PSYCHOL. 314 (1997).

55 Larry B. Rankin, Daniel G. Saunders & Reggie E. Williams, *Mediators of Attachment Style, Social Support and Sense of Belonging in Predicting Woman Abuse by African American Men*, 15 J. INTERPERS. VIOLENCE 1060 (2000).

56 Nancy L. Collins et al., *Psychosocial Vulnerability from Adolescence to Adulthood: A Prospective Study of Attachment Style Differences in Relationship Functioning and Partner Choice*, 70 J. PERS. 965 (2002).

57 ראו סקירה מקיפה של הממצאים אצל Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

מחקרים אלה, קשה להסיק מהם מסקנה ברורה: ייתכן שחוסר ביטחון בהתקשרות מגביר את הסיכון ליהפך לקורבן התעללות, ייתכן שהתעללות מגבירה את חוסר הביטחון בהתקשרות של הקורבן, וייתכן ששני ההסברים נכונים. נוסף על כך, מכיוון שאלימות ביחסים הינה לעיתים תכופות הדדית, קורבנות רבים הינם גם תוקפים. הגיוני לכן שאותם משתנים נוטים לנבא הן תוקפנות והן קורבנות.

תופעה נוספת הקשורה לקורבנות התעללות היא שאלה מביניהם המתאפיינים בהתקשרות חרדה עלולים לפתח בעיות סביב פרידה מבן-הזוג המתעלל. במחקר⁵⁸ אורך נמצא כי נשים המתאפיינות בהתקשרות חרדה מגלות קשיים בהתגברות על המצוקה הכרוכה בפרידה מבן-הזוג המתעלל אפילו שישה חודשים אחרי הפרידה. הן אף נוטות יותר להיכנס שוב לאחר הפרידה למעורבות רגשית ומינית עם בן-הזוג המתעלל.⁵⁸

2. התקשרות וגירושים

תיאוריה ומחקר בתחום ההתקשרות רלוונטיים לתחום נוסף המעסיק את מערכת המשפט: גירושים והתולדות המורכבות שלהם. בחלק זה אנו סוקרים את בעיות ההתקשרות שגירושים עלולים ליצור הן למבוגרים הנפרדים והן לילדיהם, אם יש להם כאלה.

(א) בני-זוג בוגרים

גירושים מעוררים לעיתים קרובות קונפליקטים חריפים ורגשות מעורבים בקרב שני בני-הזוג, ללא תלות בגורמי הפרידה. רגשות אלה כוללים כעס, בוז, חרטה, טינה, ערגה, חיבה, משאלה לפיוס, אשמה, חרדה, בהלה, עצב ובדידות.⁵⁹ עירוב זה של רגשות חיוביים ושלייליים מיוחס על-ידי חוקרי התקשרות לחוזקה של ההתקשרות גם לאחר שמערכת היחסים השתבשה. מחקרים מראים כי גברים ונשים רבים ממשיכים לחוש רגשות התקשרות לבני-הזוג הקודמים שלהם. רגשות מתמשכים אלה נחשבים (הן בספרות הקלינית והן בוו המדעית) לגורם ראשי לבעיות רגשיות והסתגלותיות המתלוות לפרידה, כגון דיכאון, חרדה, בדידות, כעס וחוסר ביטחון עצמי.⁶⁰ הם גם מסייעים להסביר מדוע חוסר ההסכמה והקונפליקט מעמיקים בחודשים שלאחר הפרידה; מדוע נשים רבות ממשיכות לסבול מהתעללות פיזית ומילולית לאחר הפרידה והגירושים, במיוחד מצד גברים שאינם חפצים בסיום הקשר;⁶¹ וגם מדוע קשרים רבים ללא היסטוריה של אלימות נהפכים לאלימים כאשר פרידה או גירושים עומדים על הפרק.⁶²

58 ש.ם.

59 Brooke C. Feeney & Joan K. Monin, *Attachment and Divorce*, in HANDBOOK OF ATTACHMENT 939 (2nd ed. 2008).

60 ROBERT E. EMERY, RENEGOTIATING FAMILY RELATIONSHIPS: DIVORCE, CHILD CUSTODY AND MEDIATION (1994).

61 JANA L. JASINSKI & LINDA M. WILLIAMS, PARTNER VIOLENCE: A COMPREHENSIVE REVIEW OF 20 YEARS OF RESEARCH (1998).

62 Michelle L. Toews, Patrick C. McKenry & Beth S. Catlett, *Male-Initiated Partner*

האתגרים הרבים הכרוכים בגירושים (לדוגמה, תחילת חיים חדשים, אחריות חדשה, מעבר להורות יחידנית, שינוי מארג חברתי) יוצרים לחצים, וסביר שהם יפעילו את מערכת ההתקשרות של האדם ויעוררו בקרבו תשוקה לקרבה אל דמות ההתקשרות העיקרית (אשר יכולה להיות בן-הזוג מלפני הגירושים). תהליך הגירושים עלול להיות קשה מכפי שהאדם מדמיון, שכן יחסי ההתקשרות הינם לא-מודעים בחלקם, ומוסווים על-ידי רגשות מודעים של חוסר סיפוק מבן-הזוג. רעיון זה נתמך על-ידי מחקר המציין כי לעיתים קרובות בני-זוג אינם מודעים להשקעה הרגשית שלהם בקשר עד שהוא מסתיים.⁶³ ממצא זה יכול להסביר מדוע 42% מהזוגות הפונים לגירושים נפרדים ואז מיישרים את ההדורים לפחות פעם אחת לפני שהם נפרדים באופן מלא.⁶⁴ הממצא יכול להסביר גם מדוע חלק מהזוגות-לשעבר מוצאים את עצמם מקיימים יחסי מין וישנים יחדיו כאשר כל כוונתם הייתה להיפגש על-מנת להעביר את הפיקוח על ילדיהם,⁶⁵ ומדוע שנים מספר לאחר הגירושים רוב הגברים שנישאו שנית נוטים לומר שהם מתחרטים על הגירושים מנשותיהם-לשעבר.⁶⁶

הן קלינאים והן חוקרים מדווחים כי המשך היחסים עם בן-הזוג הקודם עלול להיות מורכב, וכי הרמוניה לאחר הגירושים הינה נדירה, במיוחד כאשר לבני-הזוג-לשעבר יש ילדים. מחצית מהנשים הגרושות ושליש מהגברים הגרושים ממשיכים לחוש כעס רב כלפי בני-זוגם-לשעבר, אפילו עשר שנים אחרי הפרידה.⁶⁷ מעט מאוד מערכות יחסים מהוות כר פורה לכעס, אשמה, שנאה, תשוקה לנקמה ואלימות כמו אלה המתקיימות בין בני-זוג-לשעבר, במיוחד בשל העובדה שכל אחד מהם מכיר היטב את חולשותיו ופגיעותו של האחר.⁶⁸ נישואים-מחדש של אחד מבני-הזוג תורמים אף הם ליחסים הגרועים שלאחר הגירושים, שכן קשר קרוב עם בן-הזוג הקודם יכול להטריד את בן-הזוג החדש וליצור קונפליקטים בנישואים החדשים.⁶⁹

Abuse During Marital Separation Prior to Divorce, 18 VIOLENCE AND VICTIMS 387 (2003).

Ellen Berscheid, *Emotions in Close Relationships*, in *THE PSYCHOLOGY OF CLOSE RELATIONSHIPS* 110 (1983).

Gay C. Kitson & Helen J. Raschke, *Divorce Research: What We Know; What We Need to Know*, 4 J. DIVORCE 1 (1981).

Deborah Davis, Philip R. Shaver & Michael L. Vernon, *Physical, Emotional and Behavioral Reaction to Breaking Up: The Roles of Gender, Age, Emotional Involvement and Attachment Style*, 29 PERS. SOC. PSYCHOL. BULL. 871 (2003).

ROGER BAMBER & JANET REIBSTEIN, *THE FAMILY THROUGH DIVORCE: HOW YOU CAN LIMIT THE DAMAGE* (1997).

JUDITH S. WALLERSTEIN & SANDRA BLAKESLEE, *SECOND CHANCE: MEN, WOMEN AND CHILDREN A DECADE AFTER DIVORCE* (1989).

שם. 68

ראו Feeny & Monin, לעיל ה"ש 59. 69

ריבשטיין⁷⁰ גורסת כי לנוכח עוצמתם של יחסי ההתקשרות, זוגות גרושים זקוקים להגנה זה מפני זה במהלך הגירושים ואחריהם. הגנה כזו ניתן להשיג באמצעות מערכת מצומצמת של כללים מוסכמים של מחויבות ואדיבות המגבילים התנהגויות לא-פונקציונליות. האתגר לזוגות גרושים הוא להגדיר מחדש את מערכת היחסים שלהם בדרכים שיספקו תמיכה הדדית, תוך הפחתה למינימום של התנהגויות הבולמות הסתגלות.⁷¹ לנוכח העובדה שהיחסים בין בני-הזוג-לשעבר קובעים לעיתים קרובות את האקלים הרגשי שבו יתפקדו המשפחות לאחר הגירושים, יש בתהליך זה של המשגה-מחדש משום השפעה על תפקודי המשפחה בתצורתה החדשה.⁷²

מבין הזוגות הגרושים, זוגות המתאפיינים בהתקשרות בטוחה מחזיקים ביתרון, שכן יש להם מיומנויות תקשורת טובות, אסטרטגיות התמודדות קונסטרוקטיביות, יכולת לוות ולתכלול (integrate) רגשות, ויכולת משותפת לפתור קונפליקטים בצורה קונסטרוקטיבית המסייעת להם לארגן מחדש את חייהם, ואם הם חולקים ילדים במשותף – לשמור בראש ובראשונה על טובת ילדיהם.⁷³ לפרטים המתאפיינים בהתקשרות חרדה, לעומת זאת, יש חיסרון ניכר, שכן הם מוטרדים ביותר מן הפרידה ונוטים להמשיך אפילו קשר טראומטי.⁷⁴ נמצא כי התערבות עשויה לעזור בתהליך ההסתגלות-מחדש. למשל, רסצ'י ובורסיק⁷⁵ מצאו כי סדנות הורות מגבירות בצורה דרמטית התייחסויות-גומלין הוריות חיוביות ומפחיתות התייחסויות-גומלין הוריות שליליות אצל משתתפים המתאפיינים בהתקשרות לא-בטוחה. ממצא זה מרמז שהתערבויות עשויות לספק לפרטים הלא-בטוחים כלים חדשים ואסטרטגיות לפתרון קונפליקטים ולהאצת לכידות ותמיכה.

(ב) ילדים וגירושים

גירושי הורים מציבים אתגרי התקשרות רציניים בפני הילדים, אשר מושפעים לרעה מן התגובות הרגשיות של הוריהם ומיכולתם המופחתת של ההורים לספק את צורכי הביטחון של ילדיהם.⁷⁶ גירושים מפחיתים את בטחונם של הילדים בנוגע לזהותן ולמקומן של

Janet Reibstein, *Attachment, Pain and Detachment for the Adults in Divorce*, 13 J. SEX. & MARITAL THER. 351 (1998).

71 שם.

72 שם.

Orna Cohen & Ricki Finzi-Dotan, *Parent-Child Relationships During the Divorce Process: From Attachment Theory and Intergenerational Perspective*, 27 CONTEMP. FAM. THER. 81 (2005).

74 ראו Davis et al., לעיל ה"ש 65.

Courtney G. Vareschi & Krisanne Bursik, *Attachment Style Differences in the Parental Interactions and Adaptation Patterns of Divorcing Parents*, 42 J. DIVORCE & REMARRIAGE 15 (2005).

76 ראו Feeny & Monin, לעיל ה"ש 59.

דמויות ההתקשרות שלהם, ובנוגע לאופן טיפולן בהם, והדבר מערער את תחושת הביטחון בהתקשרות שלהם.⁷⁷

חוקרים זיהו גורמים אחדים הממתנים את הקשר שבין גירושים לבין חוסר ביטחון בהתקשרות של ילדים צעירים. למשל, כפי שמנובא על-ידי תיאוריית ההתקשרות, איכות ההורות ממתנת את הקשר הזה. נוסף על כך, תבנית הביקורים של האב משפיעה על יחסי ההתקשרות אם-פעוט. פרידות לילה חוזרות ונשנות מהדמות הטיפולית העיקרית, בדרך-כלל האם, מקושרות עם הפרעה ביחסי ההתקשרות אם-פעוט כאשר תנאי הביקור גרועים (לדוגמה, כאשר ההורים אינם מסוגלים לספק לילד תמיכה פסיכולוגית נאותה).⁷⁸ אולם אימהות המתפקדות כבסיס בטוח לילדיהן מקדמות ביטחון בהתקשרות על-אף הפרידה הלילית שנוצרת כתוצאה מביקורים אצל האבות.⁷⁹ יתרה מזו, אימהות המספקות הגנה פסיכולוגית לילדיהן בעת ביקורי האבות (לדוגמה, על-ידי תגובות רגשיות כלפי הילד במהלך ביקור האב) מקדמות גם את ההתקשרות הבטוחה של הילדים עם אבותיהם.⁸⁰

במחקרים העוסקים בילדים מבוגרים יותר של זוגות גרושים, כולל מתבגרים ומבוגרים צעירים, נמצא באופן עקבי כי צאצאים להורים גרושים נוטים יותר לפתח התקשרות לא-בטוחה מצאצאים למשפחות שלמות. לדוגמה, בקווית, כהן והמילטון⁸¹ מצאו כי אירועי-חיים שליליים עד גיל שתיים-עשרה, ובמיוחד גירושי הורים, מעלים את השכיחות להתקשרות חרדה עד גיל שמונה-עשרה. מחקרים אחרים מראים כי מתבגרים ותלמידי מכללות ממשפחות גרושות מקבלים ציונים גבוהים יותר במדדים של חרדה והימנעות בהתקשרות.⁸²

נראה כי גורמים רבים ממתנים את הקשר בין גירושי הורים לבין חוסר ביטחון בהתקשרות של ילדים מבוגרים יותר. ראשית, ברנן ושייבר⁸³ מצאו כי גישוואים-מחדש של האם או של שני ההורים קשורים להתפתחות התקשרות טובה יותר אצל צאצאים מבוגרים צעירים. שנית, חוקרים הראו כי פרטים המגיעים ממשפחות גרושות אינם שונים בנטיות ההתקשרות שלהם מאלה המגיעים ממשפחות אומללות ופגועות – דבר המראה כי איכות היחסים בין

77 ש.ם.

Judith Solomon & Carol George, *The Development of Attachment in Separated and Divorced Families: Effects of Overnight Visitation, Parent and Couple Variables*, 1 ATTACH. & HUMAN DEV. 2 (1999)

79 ש.ם.

80 ש.ם.

Leila Beckwith, Sarael E. Cohen & Clair E. Hamilton, *Maternal Sensitivity During Infancy and Subsequent Life Events Relate to Attachment Representation at Early Adulthood*, 35 DEV. PSYCHOL. 693 (1999)

82 ראו לעיל ה"ש 59, Feeney & Monin

Kelly A. Brennan & Philip R. Shaver, *Attachment Styles and Parental Divorce*, 21 J. DIVORCE & REMMARRIAGE 161 (1993)

ההורים הינה חשובה.⁸⁴ שלישית, התפיסות לגבי הסיבות לגירושם הינן חשובות. למשל, מבוגרים צעירים שחשים כי הם אינם מעורבים בהחלטת הוריהם להתגרש מראים מדדים גבוהים יותר של ביטחון בהתקשרות מאלה שחשים מעורבים בגירושם ואחרים להם.⁸⁵

(ג) היחסים הרומנטיים של הצאצאים

המחקר חושף שמבוגרים צעירים ממשפחות גרושות נוטים להחזיק בעמדות חיוביות פחות כלפי נישואים ומערכות יחסים. הם בוטחים פחות, מפגינים בעיות של תלות ושלטה, אופטימיים פחות ומאמינים שאי-הסכמה בין הורים הינה הרסנית.⁸⁶ יתרה מזו, גירוש הורים מעלים את הסיכון לקונפליקטים ביחסים הרומנטיים ולפגיעה ביציבות הנישואים של הצאצאים, ומעלים את נטייתם לגירושם. מחקר-האורך של וירג'יניה בנושא גירושם ונישואים-מחדש (Virginia Longitudinal Study of Divorce and Remarriage) מצביע על כך שקונפליקטים בנישואים וגירושם במשפחת-המקור תורמים לחוסר יציבות בזוגיות של הצאצאים.⁸⁷

עם זאת, לא כל הילדים ממשפחות גרושות מצויים בסיכון דומה ליחסים רומנטיים בעייתיים בבגרות. למשל, קרבה להורים והערכה חיובית של גירוש הורים נמצאו כגורמים מייצבים. ההבדלים המובהקים בין ילדים שהגיעו ממשפחות שלמות לבין אלה שהגיעו ממשפחות גרושות הינם לעיתים קרובות תוצאה של דינמיקה משפחתית לא-פונקציונלית, ולא דווקא תוצאה של הגירושם כשלעצמם.⁸⁸ תמיכה במסקנה זו מתקבלת ממחקרן של היאשי וסטריקלנד,⁸⁹ שמצאו כי תלמידי מכללה שחוו קונפליקטים ממושכים בין הוריהם, דחייה מצד ההורים או הגנת-יתר נטו לדוות על מידה רבה יותר של קנאה ופחד נטישה ביחסי האהבה שלהם, ללא תלות בגירוש הורים.

תיאוריית ההתקשרות מציעה הסבר מקיף במיוחד לשאלה מדוע ילדים ממשפחות גרושות נוטים לסבול מבעיות יחסים בבגרותם.⁹⁰ מכיוון שתהליך הגירושם הינו כה תובעני מבחינת ההורים, המהווים את הדמויות הטיפוליות העיקריות ואולי אף היחידות של

Susan Sprecher, Rodney Cate & Lauren Levin, *Parental Divorce and Young Adults' Beliefs About Love*, 28 J. DIVORCE & REMARRIAGE 107 (1998)

Tavi R. Walker & Marion F. Ehrenberg, *An Exploratory Study of Young Persons' Attachment Styles and Perceived Reasons for Parental Divorce*, 13 J. ADOLESCENT RES. 320 (1998)

86 ראו Feeney & Monin, לעיל ה"ש 59.

87 Mavis E. Hetherington, *Intimate Pathways: Changing Patterns in Close Personal Relationships Across Time*, 52 FAM. RELAT. 318 (2003)

88 ראו Sprecher et al., לעיל ה"ש 84.

89 Gina M. Hayashi & Bonnie R. Strickland, *Long-Term Effects of Parental Divorce on Love Relationships: Divorce as Attachment Disruption*, 15 J. SOC. & PERS. RELAT. 23 (1998)

90 ראו Brennan & Shaver, לעיל ה"ש 83.

ילדיהם, סביר שתהיה לו השפעה גדולה על יכולתם של ההורים לספק נמל-מבטחים ובסיס בטוח לילדיהם. בעיה זו נוטה להיות משמעותית יותר כאשר להורים עצמם יש היסטוריה של התקשרות לא-בטוחה.

פרק ב: יישומם של תיאוריה ומחקר בתחום ההתקשרות במדיניות חברתית במשפט

לאחר שהסברנו בקצרה את תיאוריית ההתקשרות וסקרנו מחקרים אחדים שנערכו בהשראתה, נבחן כעת יישומים של גוף מחקרי זה במערכת המשפט. כפי שצוין לעיל, התקשרות לא-בטוחה קשורה להורות בעייתית, לאלימות זוגית ולבעיות רגשיות של הורים וילדים בסיטואציות של גירושים. כעת נתייחס לשלוש סוגיות נוספות: הראשונה, שעניינה את בולבי מתחילת עבודתו,⁹¹ היא תרומתה של התקשרות לא-בטוחה להתנהגות אנטיסוציאלית ופליילית; השנייה היא ההשלכות של כליאת ההורים והפרידה מילדיהם הכרוכה בכך, המאלצת אותם לשלחם לאימוץ; והשלישית היא אופיים של יחסי האימוץ והאפשרות לשפרם על-ידי התערבויות ממוקדות-התקשרות.

1. התקשרות לא-בטוחה, התנהגות פליילית ושיקום

חוקרי התקשרות בקרב מבוגרים בחנו את מערכות הקשרים בין חוסר ביטחון בהתקשרות, הפרעות התנהגותיות ובעיות של הסתגלות חברתית, כגון עבריינות, אלכוהוליזם והתמכרות לסמים.⁹² פרטים המתאפיינים בהתקשרות חרדה מעורבים לעיתים בהתנהגות עבריינית או פליילית כסוג של זעקה לתשומת-לב ולדאגה או כביטוי של כעס וטינה. פרטים נמנעים נוטים להיות מעורבים בהתנהגות אנטיסוציאלית המרחיקה אותם מאחרים, כולל הוריהם. הם גם מנסים להפגין את חוסר האכפתיות שלהם כלפי אחרים וכלפי הנורמות החברתיות על-ידי כך שהם מפרים את החוקים והכללים. פרטים נמנעים חוסמים רגשות של כאב ופגיעות, מודעות עצמית, שיעמום ובדידות, בעוד פרטים חרדים מפחיתים דאגה, מחשבות טורדניות, חרדות נטישה וזכרונות כואבים.⁹³

לווינסון ופונגי⁹⁴ ערכו השוואה של נטיות התקשרות בקרב 22 עבריינים כלואים, 22

91 ראו Bowlby, לעיל ה"ש 3.

92 ראו Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

93 שם.

94 Alice Levinson & Peter Fonagy, *Offending and Attachment: The Relationship Between Interpersonal Awareness and Offending in a Prison Population with Psychiatric Disorder*, 12 CAN. J. PSYCHOANAL. 225 (2004).

חולים הלוקים בהפרעת אישיות ללא עבר פלילי ו־22 נבדקים בריאים כקבוצת־ביקורת. הם מצאו שכיחות גבוהה יותר של התקשרות נמנעת בקרב קבוצת העבריינים בהשוואה לשתי הקבוצות האחרות. יתרה מזו, עבריינים שביצעו עבירות אלימות (לדוגמה, רצח או פגיעות אכזריות) הפגינו חוסר יכולת או חוסר רצון לדבר באופן קוהרנטי על רגשותיהם וחוויותיהם הרגשיות – ממצא טיפוסי שנמצא גם במחקרים אחרים ואשר מאפיין התקשרות לא־בטוחה. ממצאים אלה שוחזרו במחקרים על פסיכופתים כלואים.⁹⁵

הקשר בין התקשרות חרדה לבין התנהגות סוטה נראה כתלוי בגורמים אישיותיים ובין־אישיים אחרים. למשל, רוזנשטיין והורוביץ⁹⁶ מצאו כי התקשרות חרדה שכיחה במיוחד בקרב מתעללים שאובחנו כדכאוניים. מחקרים אחרים מצאו כי התקשרות חרדה קשורה להתנהגות עבריינית בנעורים, בעיקר כאשר האימהות לא היו רגישות ותגובתיות לצורך של ילדיהן בעזרה ובהכוונה.⁹⁷

אם פרטים עם התקשרות בעייתית רוצים להשתקם, הם זקוקים לסיוע בסוגיות ההתקשרות שלהם, ואין די בחסימת הגישה לסמים ולא־לכוהול. סביר שגם לאחר השחרור מהכלא לא יהיה הטיפול בבעיית הסמים והאלכוהול אפקטיבי אם לא יתלווה אליו שינוי של דפוס ההתקשרות, שהוא האחראי לבעיות אלה מלכתחילה.

מחקרים העוסקים בתוכניות מגורים טיפוליות לנוער עברייני מראים כי שמירה על יחסי התקשרות בטוחה עם חברי הצוות מסייעת.⁹⁸ לדוגמה, במחקר שנערך בקרב מתבגרים המתגוררים במרכז טיפולי בישראל נמצא כי אלה שיצרו יחסי התקשרות בטוחה עם חברי הצוות הציגו רמות נמוכות של כעס, דיכאון ובעיות התנהגותיות, ורמה גבוהה של חוויות רגשיות חיוביות במהלך השנה.⁹⁹ מתבגרים אלה גם שינו את נטיות ההתקשרות שלהם לטובה באופן כללי. מחקר זה מציע כי מיסוד יחסי ביטחון צריך לקבל עדיפות עליונה בתוכניות שיקום.

2. כליאה ופרידה כפוייה מילדים

אסירים אמריקאים רבים הינם הורים לילד אחד או יותר מתחת לגיל שמונה־עשרה, כך שהוריהם של בין מיליון לשני מיליון ילדים אמריקאים מצויים בכלא.¹⁰⁰ כאשר מדובר באם, המאסר גוזל לעיתים קרובות מילדיה את דמות ההתקשרות העיקרית, ומחייב את מסירתם

95 ראו Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

96 Diana S. Rosenstein & Harvey A. Horowitz, *Adolescent Attachment Psychology*, 64 J. CONSULT. & CLIN. PSYCHOL. 244 (1996).

97 ראו Mikulincer, Shaver & Slav, לעיל ה"ש 14.

98 שם.

99 שם.

100 NANCY G. LA VIGNE, ELISABETH DAVIES & DIANA BRAZZELL, *BROKEN BONDS: UNDERSTANDING AND ADDRESSING THE NEEDS OF CHILDREN WITH INCARCERATED PARENTS* (2008).

לטיפולם של אחרים. יתרה מזו, כ-5% -10% מהנשים הנשלחות לכלא הינן בהיריון כאשר הן נכנסות אליו, כך שהתינוקות נולדים בקרבת הכלא או בתוכו, ואחר כך מטופלים במעון הכלא, נמסרים לקרוב-משפחה (לעיתים קרובות אמה של האישה הכלואה) או מועמדים לאימוץ. דבר זה הופך את ההתקשרות לאם הכלואה לבלתי-אפשרית, וגורם לבעיות כאשר האם משוחררת לבסוף מהכלא ומעוניינת לקבל שוב את הילד לחזקתה. העובדה שאמה, שהייתה מעורבת ביצירת יחסי ההתקשרות הבעייתיים של בתה הכלואה, היא שמטפלת כעת בילדיה עלולה ליצור גם אצלם חוסר ביטחון בהתקשרות.

בשנים האחרונות החלו חוקרים לחקור ילדים של אסירים או ילדים שהוריהם שהו במאסר בנקודה כלשהי במהלך התפתחותם. לאחרונה סקרו מריו ופרינגטון¹⁰¹ ספרות בנושא וסיכמו עדויות של מחקרים שבחנו שאלות אחדות, ביניהן: האם מאסר של ההורים קשור לתולדות שליליות בקרב ילדיהם? והאם מאסר של ההורים גורם לתולדות שליליות בקרב ילדיהם? התשובה לשאלה הראשונה היא בפירוש כן: ילדים להורים כלואים נוטים להפגין התנהגות אנטיסוציאלית ועבריינית בשיעורים גבוהים פי שלושה עד ארבעה בהשוואה לילדים להורים שאינם כלואים. לילדים להורים כלואים יש גם סבירות גבוהה פי שניים וחצי לסבול מבעיות נפשיות קשות, כגון חרדה או דיכאון. מאוחר יותר בחיים (לאחר גיל שמונה-עשרה) הם גם נוטים לבעיות התעללות ולאבטלה.¹⁰²

התשובה לשאלה השנייה – אם מאסר ההורים גורם לתוצאות שליליות בקרב ילדיהם – חיובית כנראה אף היא. גם כאשר מביאים בחשבון משתנים אחרים, מאסר ההורים קשור להתנהגות שלילית ולבעיות נפשיות בקרב הילדים. מריו ופרינגטון¹⁰³ סקרו מחקרים שהראו כי גם לאחר בקרה על משתנים דמוגרפיים של הילדים (קבוצה אתנית, מיצב חברתי-כלכלי או אזור מגורים), על משתנים דמוגרפיים של האם ועל משתנים נוספים (כגון עישון של האם תוך כדי ההיריון, עבריינות אימהית והיעדרות אימהית מסיבות שאינן מאסר), כליאת האם מנבאת עדיין באופן מובהק התנהגות פלילית מאוחרת של הילדים.

העובדות מרמזות שהחברה האמריקאית מגבירה מבלי משים את בעיית הפשע וההתנהגות האנטיסוציאלית בדורות הבאים, שכן בבואה להתמודד עם הדור הנוכחי של פורעי חוק, היא כולאת אותם ובכך פוגעת במספר רב של יחסי הורים-ילדים. על-מנת לפרוץ את מעגל הפשע הבין-דורי, נראה חיוני לפתח תוכניות התערבות שיפעלו לשיפור הבריאות הנפשית של ההורים ויחסייהם עם ילדיהם. התערבויות כאלה עשויות גם להפחית את ההידרדרות החוזרת ונשנית של ההורים לפשע, על-ידי שיפור רמת השליטה הרגשית והמודעות העצמית שלהם, תוך הגברת מחויבותם לרווחת ילדיהם.

למרבה המזל, התערבויות ממוקדות-התקשרות רבות מפותחות ומוערכות במדגמים

101 Joseph Murray & David P. Farrington, *The Effects of Parental Imprisonment on Children*, 37 CRIME & JUSTICE 133 (2008).

102 ש.ם.

103 ש.ם.

של הורים בסיכון, כולל כאלה שבמאסר.¹⁰⁴ התערבויות אלה מגבירות באופן משמעותי את ההבנה העצמית של ההורים, את דיוק תפיסתם בנוגע לצורכי ילדיהם ואת יכולתם לתקשר עימם באופן אפקטיבי. הן מגבירות גם את הביטחון בהתקשרות של הילדים, את דימוים העצמי, את מיומנויותיהם החברתיות ואת יכולתם לווסת רגשות שליליים ולהתמודד עם אתגרים אישיים. משאבים פסיכולוגיים וחברתיים אלה מפחיתים את נטייתם של הילדים להיות מעורבים בהתנהגות אנטיסוציאלית ופלילית.

3. סוגיות של התקשרות באימוץ

ילדים המוצאים מבתים מתעללים ומוזניחים וכן ילדים להורים שנכלאו מוצאים את עצמם לעיתים קרובות באימוץ. לפיכך ראוי לבחון כיצד תהליכי התקשרות ממלאים תפקיד בסיטואציות של אימוץ. מחקר עדכני מראה כי נטיית ההתקשרות של האם המאמצת (כפי שהיא נמדדת בריאיון הנמשך כשעה) מנבאת מראש עד כמה הילד שבטיפולה יהיה בטוח ובריא בנפשו לאורך זמן.¹⁰⁵ כך, אם הילדים שהופרדו מהוריהם יימסרו לקרובי-משפחה או להורים מאמצים עם תבניות התנהגותיות ומנטליות של חוסר ביטחון, הם צפויים להינזק. דווייר ועמיתיה עיצבו תוכנית התערבות (Attachment and Biobehavioral Catch-up) להורים מאמצים וילדים מאומצים.¹⁰⁶ ההתערבות נמשכת עשרה שבועות, כוללת ביקור של שעה כל שבוע, ומיועדת בעיקר לסייע להורים המאמצים לווסת ולהפחית את התחושות השליליות של הילדים המאומצים, בין היתר על-ידי הגברת מודעותם לעובדה שהילדים זקוקים לתמיכה ולחיבה גם אם בסביבת העבר שלהם הם למדו לא לחפשן באופן ישיר. מנחי ההתערבות גם מסייעים להורים המאמצים להכיר בכך שתגובותיהם שלהם מבוססות על היסטוריה של ליקויים וחוסר ביטחון בהתקשרות.

שני מחקרים קליניים מציגים ממצאים המאששים את יעילותה של תוכנית ההתערבות ABC.¹⁰⁷ מחקר אחד התמקד בביטחון בהתקשרות של 86 ילדים שנמסרו לאימוץ לפני גיל שמונה-עשר חודשים. בהשוואה לילדים מאומצים מקבוצת-הביקורת, הילדים שעברו את התוכנית נטו להפגין התקשרות בטוחה יותר לאימותיהם המאמצות. יתרה מזו, 60% מהילדים בקבוצת-הניסוי הפגינו התקשרות בטוחה בגיל שמונה-עשר חודשים - שיעור אופייני למשפחות שאינן בסיכון. מחקר שני התמקד בקורטז'ול - אותו הורמון-דחק שהוזכר לעיל אשר נמצא לעיתים קרובות בשיעורים גבוהים במדגמים של ילדים שעברו התעללות או טראומה. מחקר זה עירב 60 ילדים מאומצים בני שלושה חודשים עד שלוש

HOWARD STEELE & MIRIAM STEELE, CLINICAL APPLICATIONS OF THE ADULT ATTACHMENT INTERVIEW (2008) 104

Mary Dozier & Michael Rutter, *Challenges to the Development of Attachment Relationships Faced by Young Children in Foster and Adoptive Care*, in HANDBOOK OF ATTACHMENT 698 (2nd ed. 2008) 105

106 ש.ם.

107 ש.ם.

שנים. בהשוואה לקבוצת הביקורת, אצל הילדים בקבוצה שעברה את תוכנית ההתערבות ABC נמצאו רמות נורמליות יותר של קורטיזול בבוקר ובערב (אשר לא היו שונות מאלה שנמדדו בקבוצת השוואה של 104 ילדים שלא נמסרו לאימוץ).

4. סיכום ביניים

תיאוריית ההתקשרות, שהחלה בפרשנותו של בולבי בנוגע לשכיחות של "חסך אימהי" בחייהם של בני-נוער עבריינים, מהווה השראה לאלפי מחקרים אמפיריים. מחקרים אלה התמקדו בראשיתם בפעוטות ובילדים צעירים, אולם בשנים האחרונות הורחב המחקר בתחום ההתקשרות למתבגרים ולמבוגרים ביחסים קרובים. התיאוריה מסבירה מדוע יחסים קרובים כה חשובים להתפתחות האנושית. יחסים טובים מספקים את היסודות לתחושת ביטחון לאורך החיים ולשורה של מיומנויות של ויסות רגשי המשרתות היטב את האדם בסיטואציות רבות. לרוע המזל, כאשר יחסי ההתקשרות חסרים, לא-מהימנים, מזניחים או מתעללים, האדם נאלץ לפתח הגנות ומודלים מסולפים של יחסים עם אחרים, שעלולים להפריע בוויסות הרגשי ובכל מערכות היחסים העתידיות.

נתיב התפתחות זה של התקשרות לא-בטוחה מוביל אנשים רבים למגע עם אנשי החוק ומערכת המשפט. התולדות השליליות של חוסר ביטחון בהתקשרות בולטות בתחום של שירותי הגנת הילד, במחלוקות משמורת בין הורים גרושים, במקרים של אלימות בתוך המשפחה, במערכת הכליאה ובמקרים שבהם הילדים נמסרים לאימוץ. קיים כיום גוף עדויות עצום ומהימן בנוגע לגורמים ולתולדות של התקשרות לא-בטוחה, וניתן ליישמו בכל התחומים האלה. יישומים כאלה מצויים רק בראשיתם, ואף שהתוצאות הראשוניות מעודדות, דרושים עוד זמן והערכה מחקרית מדוקדקת על-מנת לאמוד ולשפר את התוצאות.

פרק ג: יישומים טיפוליים משפטיים ולבר-משפטיים להתמודדות עם סכסוך משפחתי

בפרק זה נבקש לבחון כיצד התמודדה מערכת המשפט בישראל עם הקשיים האינהרנטיים שהוצגו לעיל. לשם כך נבקש למקד את הדיון בבית-המשפט לענייני משפחה, שכן זו, לשיטתנו, המסגרת המשפטית שבה נעשה ניסיון של ממש להתמודד עם הבעיות שהעלינו לעיל – בעיות אשר מקורן בתיאוריית ההתקשרות. בעשותנו כן נבחן את הצרכים הייחודיים שהובילו להקמתו של בית-המשפט למשפחה, את אופן פעולתו של בית-המשפט ואת מעמדו של השופט, וכן נדון בקצרה במסקנות המחקריות שעלו. לאחר-מכן נעבור לסקירת יחידות הסיוע הפועלות לצד בתי-המשפט. לבסוף נמקד את הדיון באירוע הגירושים כמקרה-מבחן, ונראה כיצד בית-המשפט לענייני משפחה ויחידות הסיוע נרתמים כדי למזער את

הנוק שעלול להיגרם הן לצדדים המתדיינים והן לילדיהם כתוצאה מהליך הגירושים עצמו ומההליך המשפטי.

1. בית המשפט לענייני משפחה

בשנת 1986 מונתה הוועדה לבחינת יישום דיני המשפחה,¹⁰⁸ בראשות השופט אלישע שינבויים, במטרה לבחון את אופן יישומם של דיני המשפחה ולהציע פתרונות לבעיות הקיימות.¹⁰⁹ ההמלצות העיקריות של הוועדה התייחסו לכמה סוגיות: ראשית, הוועדה המליצה על ריכוז סמכויות הדיון בכל הנוגע בבירורים משפטיים בענייני משפחה.¹¹⁰ כך, לדעת הוועדה, יש להימנע מקיום דיונים נפרדים בכל הליך, ולשאוף לבחינה קוהרנטית של המחלוקת המשפטית כולה. שנית, הוועדה עמדה על עיקרון חשוב וייחודי לסיטואציה של דיני המשפחה, והוא הצורך בהתייחסות להיבט הטיפולי במקביל להיבט המשפטי. הוועדה קבעה כי יש לקיים הליך ייחודי שכולל התערבות של המערכת הטיפולית לצורך קבלת ייעוץ וסיוע, ואשר נמנע במידת האפשר מן ההליך האדוורסרי. לבסוף, הוועדה קבעה כי בבתי המשפט לענייני משפחה ראוי שישבו שופטים אשר הוכשרו לכך במיוחד.¹¹¹

בעקבות המלצות הוועדה החלו בכנסת התהליכים החקיקתיים על מנת להקים את מסגרת הדיונים המתאימה לטיפול בחלק מהתחלואים שהוצגו לעיל,¹¹² ובשנת 1995 קם בית המשפט לענייני משפחה מכוח חוק בית המשפט לענייני משפחה.¹¹³ לראשונה הוגדרו בחוק "ענייני משפחה", הכוללים, בין היתר, את כל אותם נושאים הקשורים למעמד אישי, לתביעת מזונות, לתביעת אבהות, להסדרי ראייה ומשמורת, ואף לאלימות בתוך המשפחה. מתוך ההבנה כי הסכסוך המשפחתי הינו תוצר של מערכת יחסים סבוכה ורגישה, בעלת

108 משרד המשפטים דין וחשבון הוועדה לבחינת יישום דיני המשפחה (1986) (להלן: דוח ועדת שינבויים). הוועדה הוקמה על רקע קשיים שהתגלו ביישום דיני המשפחה, ובמטרה לתת המלצות אופרטיביות במגוון של סוגיות בתחום. במאמר זה נעסוק במספר מצומצם של המלצות אשר רלוונטיות לענייננו.

109 שתיים מן הבעיות הבולטות היו חוסר האחידות בדיני המשפחה עקב פיצול התביעות בין בית המשפט השלום לבין בית המשפט המחוזי, וכן חוסר התמקצעות של השופטים בסכסוכים משפחתיים, אשר מאפייניהם מיוחדים.

110 עד לשנת 1995 היו העניינים הקשורים לדיני משפחה מפורזים בין הערכאות האזרחיות השונות ובין בתי הדין הרבניים. ההתדיינות הכפולות והמקבילות עודדו מניפולציות משפטיות של הצדדים, בעידוד באי-כוחם. דבר זה גרם סבל הן לצדדים והן לילדיהם, ולעיתים אף הוביל לעיוות דין. לשם המחשת הבעייתיות הטמונה בפיזור הדיונים בין הערכאות ראו, למשל, ע"א 783/81 פלונים נ' פלמוני, פ"ד לט"ז (2) (1983).

111 דוח ועדת שינבויים, לעיל ה"ש 108.

112 ראו את דברי ההסבר להצעת חוק לתיקון דיני המשפחה (ריכוז סמכויות השיפוט), התשנ"ה-1994, ה"ח 152.

113 חוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995, ס"ח 393 (להלן: חוק בית המשפט לענייני משפחה).

השלכות רגשיות ופסיכולוגיות מרחיקות-לכת, עוצב החוק במטרה לייעל את המערכת ולקצר את ההתדיינות המשפטית, ונקבע, בסעיף 2(ג) לחוק, כי את ההליך המשפטי ינהלו שופטים שהוכשרו לדבר. זאת, גם בסכסוכים משפחתיים שהינם ממוניים או אזרחיים במהותם.¹¹⁴

אך האם השיג בית-המשפט לענייני משפחה את מטרתו? שאלה זו נבחנה לאחרונה בסקר שערך המרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת שערי משפט בקרב כמאה עורכי-דין בארץ המתמחים בדני משפחה.¹¹⁵ הסקר בדק כיצד עורכי-הדין מעריכים את תפקודו של בית-המשפט לענייני משפחה בפועל. עורכי-הדין התבקשו לציין את רמת שביעות-רצונם מבית-המשפט לענייני משפחה בסולם של 1-10, וכן לפרט איזו מטרה היטיב בית-המשפט להשיג, לדעתם, ומהי חולשתה העיקרית של המערכת. כ-46% אפיינו את תפקודו של בית-המשפט לענייני משפחה כבינוני, כ-42% ענו כי בית-המשפט מתפקד לדעתם ברמה טובה מאוד, וכ-10% ענו כי לדעתם הוא נכשל בתפקידו. מן הסקר עולה כי רוב הנשאלים ראו את הדוקטרינה של "שופט אחד למשפחה אחת" כהישג המרכזי של בית-המשפט, והנקודות הטעונות שיפור היו הסחבת בטיפול בתיקים. כאשר נדרשו לסוגיה, טענו חלק משופטי בתי-המשפט לענייני משפחה כי מינוי השופטים אינו מקצועי דיו עדיין, ואף שהגישה של "שופט אחד למשפחה אחת" עלולה להיות בעייתית מקום שההיכרות עם המשפחה יוצרת דעות קדומות אצל השופט. מכיוון הפרקטיקה עלו טענות הנוגעות בעיקר בסחבת בבתי-המשפט ובצורך בשירותי הרווחה,¹¹⁶ שעליו נרחיב בהמשך. עוד נטען כי העלאת הרמה המדרגית של בית-המשפט לענייני משפחה, בדומה לנעשה בבתי-הדין לעבודה, תיצור תמריץ לעורכי-דין ותיקים ומנוסים להצטרף למערך השיפוטי, ובכך תאפשר מינויים מקצועיים יותר. בד בבד נטען כי ראוי להגדיל את מספר התקנים לשופטים כדי לפתור את בעיית העומס במערכת, וכן את מספר התקנים לפקדי הסעד על-מנת לזרז את תסקירי הסעד.¹¹⁷

אך לא רק ההליך הפרוצדורלי המתקיים בבית-המשפט לענייני משפחה הוא ייחודי בנוף המשפטי. מרכזיותה של החוויה הרגשית בנושא בדיוניו של בית-המשפט לענייני משפחה, בשילוב המצב הייחודי שבו הצדדים המתדיינים עתידים להמשיך לקיים ביניהם התייחסות-גומלין תכופה גם אחרי המשפט, מקשים במיוחד גם את תפקידו של השופט. השופט מתמודד עם חומר סובייקטיבי בעיקרו, המקשה את הירידה לחקר האמת ואת ההגעה לתוצאות שייטיבו עם הצדדים. השופט מנחם הכהן למשל, ממליץ לשופטי בית-המשפט לענייני משפחה למצוא את שביל-הביניים שיאזן בצורה הנכונה בין ההיבט הטיפולי וההיבט

114 שאול שוחט "בית המשפט לענייני משפחה - האמנם בית?" משפחה במשפט ב 375 (2008).

115 מיכל בן-שבת ואח' "שולחן (משפחתי) עגול - עשור לבית המשפט לענייני משפחה - חזון ומציאות" משפחה במשפט ב 1 (2008).

116 שם.

117 חיים פורת "האם התגשם חזונו של השופט אלישע שינבויים? בית המשפט לענייני משפחה במלאת עשור להקמתו" משפחה במשפט ב 271 (2008).

המקצועי של תפקידם.¹¹⁸ הכהן טוען כי על השופטים למצוא את האיזון הראוי בין יחס של ניכור מוחלט כלפי המתדיינים ואובייקטיביות, מן העבר האחד, לבין הזדהות מלאה וסובייקטיביות, מן העבר האחר. איזון זה ייעשה, לפי הכהן, באמצעות אימוצם של שני מושגים: "אמפתיה" ו"שיח רגשי". על השופט לאמץ נקודת-מבט אמפתית, אשר מבינה את הצדדים ומוכנה לגלות מעורבות רגשית במצבם, אך אינה מגיעה כדי הזדהות, אשר תסכן את שיקול-דעתו השיפוטי של השופט ותוליד תוצאה משפטית שגויה. על השופט לגבש נקודת-מבט שתאפשר לו להימנע מהכללות ומסטריאוטיפים ביחס למתדיינים שלפניו. נוסף על כך, על השופט להשתמש בשיח בין-אישי רגשי ישיר מול המתדיינים. כך הוא יוכל לחשוף את המניעים הרגשיים של המתדיינים ולגלות את האמת המוסתרת מאחורי טענותיהם. לשם כך על השופט לגלות אומץ רגשי ונכונות להיחשפות רגשית מבוקרת. נקיטת מדיניות זו תבטיח, אליבא דהכהן, כי השופט יגלה מעורבות רגשית במידה הנכונה, שתאפשר לו לבחון כל מקרה ומקרה כמצב ייחודי, ראשוני וחד-פעמי, ולקבל את ההחלטות המשפטיות הטובות ביותר בעבור הצדדים.¹¹⁹

2. יחידות הסיוע

מסקנה נוספת של ועדת שינבויים הייתה כי לבתי-המשפט אין הכלים לסייע לצדדים המתדיינים ולילדיהם להתמודד עם חוויית הקרע ועם ההליך המשפטי. לפיכך גרסה הוועדה כי יש להקים מוסד לייצוג שמטרתו תהיה לטפל במשפחה במשך הליך הגירושין ולנסות להשיג פתרון הרמוני תוך שמירה על האינטרס של הילדים. הוועדה הציעה כי ההפניה למוסד לייצוג תהיה בגדר חובה לפני הגשת תביעה כלשהי, וכי המוסד הוא שיקבע מתי תם ההליך הטיפולי ויש לעבור להליך משפטי.¹²⁰

בהתאם להמלצות הוועדה, ומכוח סעיף 5 לחוק בית-המשפט לענייני משפחה, הוקמו בשנת 1997 יחידות הסיוע שליד בתי-המשפט לענייני משפחה. יחידות הסיוע פועלות מטעם משרד הרווחה, ומטרתן לסייע למשפחות המתדיינות ולשופטים באמצעות שילוב ההיבט הטיפולי והרגשי בהליך המשפטי, בנושאים כגון יחסי הורים וילדים, אישורי הסכם ואלימות במשפחה.

בניגוד להמלצות הוועדה ולנהוג במדינות רבות בעולם, ולמרות נתונים המצביעים על כך שכ-90% מהמופנים ליחידות הסיוע אכן מגיעים למפגש הראשון ושרובם אף ממשיכים בתהליך, ההפניה ליחידות הסיוע לפני הדיון המשפטי אינה בגדר חובה, אלא נתונה לשיקול-דעתו של השופט בהליך. לגישתן של ענבר, נבו ולהמן,¹²¹ המלצת הוועדה

118 מנחם הכהן "השיח הבינאישי המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה" משפחה במשפט ב 385 (2008).

119 ש.ם.

120 דוח ועדת שינבויים, לעיל ה"ש 108.

121 ענת ענבר, חיה נבו וסוזן להמן "יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה - עשור לפעילותן" משפחה במשפט ב 25 (2008).

לא התקבלה בשל שיקולים תקציביים הנובעים מעלות התקינה. אכן, לעלות התקינה יש השלכות תקציביות כבדות-משקל, אולם אנו סוברים כי כדאי לבחון שוב גם את השיקול התקציבי, שכן יש לקזז מעלות התקינה את החיסכון בניהול הסכסוכים המשפטיים אשר יימנעו כתוצאה מכך וכן את התועלת החברתית שתצמח מכך, אשר אינה מבוטלת כלל ועיקר.

בתי-המשפט מפנים מתדיינים ליחידות הסיוע לצורך הערכה, ייעוץ, התערבות טיפולית קצרת-מועד והליכי פישור וגישור. התערבותן של יחידות הסיוע היא לרוב זמינה, מיידית וממוקדת-מטרה, ונועדה להפיג את המתח בין בני-הזוג ולזהות מצבי סיכון במשפחה. הצוותים של יחידות הסיוע מורכבים מאנשי-מקצוע, ביניהם עובדות סוציאליות, פסיכולוג קליני ולעיתים אף פסיכיאטר.¹²²

מטרתן העיקרית של יחידות הסיוע היא לנסות להבטיח את רווחתם ושלומם של ההורים ושל הילדים בתהליכים הקשים העוברים על המשפחה, כגון גירושים או אלימות בתוך המשפחה. אופן הפעולה של יחידות הסיוע נועד לשמר תקשורת והתייחסות-גומלין תקינה, אשר יאפשרו להורים להמשיך לקיים את מחויבויותיהם כהורים גם בזמן הגירושים ולאחריהם, וזאת על-ידי שמירה על יחסים הולמים ביניהם ופיתוח מודעות גבוהה במיוחד לצורכי ילדיהם. תיאוריית ההתקשרות מורה על החשיבות הרבה שיש לקשר מיטיב בין הדמות הטיפולית (ההורה) לבין הילד הן בעיתות שגרה והן בעיתות משבר (גירושים). קשר זה הכרחי על-מנת שהילד יפתח התקשרות בטוחה. כאשר ההורה מקבל תמיכה והכוונה מיחידות הסיוע, הוא יכול למלא את תפקידו זה כלפי ילדיו באופן מיטבי: הוא יכול להיות קשוב, תומך ומנחם, להפחית חרדות ותסכול, ולסייע לילדיו להתמודד עם המצב החדש – הליך הגירושים.

3. גירושים כמקרה-מבחן

(א) הערכאה המשפטית

מצבם של מתגרשים יהודים בישראל ייחודי. סעיף 3 לחוק שיפוט בתי-דין רבניים¹²³ נותן בידי בתי-הדין הרבניים את הסמכות הייחודית לדון בענייני גירושים. צד המעוניין כי עניינו יידון בערכאה אזרחית צריך למהר ולהגיש תביעה לבתי-המשפט האזרחיים לפני שהוגשה תביעה מקבילה לערכאה הדתית. המצב יוצר מנגנון המכונה "מירוץ סמכויות", שגורם הן לכפילות בדיונים והן לקשיים פסיכולוגיים ורגשיים מכמה סיבות: ראשית, המצב מדרבן את בני-הזוג למהר ולהגיש תביעת גירושים, כל אחד לפי האינטרס שלו, ולעיתים הדבר נעשה מתוך לחץ הנסיבות ומבלי שהצדדים שלמים עם ההחלטה ועם תוצאותיה. שנית, נוצרת סביבה דיונית אדוורסרית, שמחריפה את הקרע בין בני-הזוג. שלישית, מירוץ

122 ש.ם.

123 חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953, ס"ח 165 (להלן: חוק שיפוט בתי-דין רבניים).

הסמכויות יוצר סחבת שיפוטית שפוגעת בבני-הזוג וביכולתם להמשיך לנהל את חייהם ולתפקד כהורים תוך שיתוף-פעולה ראוי.¹²⁴

המלצותיה של ועדת שינבויים בנושא הגירושים היו ביטול סעיף 3 לחוק שיפוט בתי-דין רבניים (נישואים וגירושים) ומסירת הסמכות המקורית לדון בתביעת גירושים ובתביעות הכרוכות בה לידי בית-המשפט האזרחי. בידי בית-הדין הרבני תישאר סמכות מקבילה לדון בעניינים אלה, אך זו תותנה בהסכמת כל הצדדים הנוגעים בדבר. הסיבה להמלצות אלה היא שבית-הדין הרבני נוטה, לטענת הוועדה, להתעלם מחקיקה אזרחית, כגון חוק יחסי ממון בין בני-זוג,¹²⁵ ונוצר מצב שבו פרטים מופלים רק משום שנכפה עליהם לדון בערכאה אחת, ולא באחרת. הבעייתיות העיקרית בבית-הדין הרבני, כך נדמה, היא שהדיינים עצמם מוטים על פי דין העברי, וגם הפעלת הדין האזרחי נעשית תוך מתן פרשנות דתית. במקרים שבהם אחד הצדדים אינו משתף פעולה בנושא הגט מתקיים קשר הדוק בין הסדרת הגט לבין ההסדרים הרכשיים, והצד הסרבן "סוחט" מבחינה כלכלית את בן-הזוג החפץ בגירושים כדי שזה יתפשר בנושא הגט.¹²⁶ חרף קשיים אלה לא בוטל סעיף 3 לחוק שיפוט בתי-דין רבניים, ולכן תופעת מירוץ הסמכויות נמשכת עדיין.

תיקון מס' 4 לחוק יחסי ממון בין בני-זוג,¹²⁷ אשר חוקק ביום 12.11.2008, נועד להתמודד עם סוגיית הסחטנות במתן גט על-ידי יצירת פיצול בין הדיון הרכושי לבין סוגיית הגט. התיקון תרם רבות לפתרון הסוגיה, אך לא פתר אותה לחלוטין, שכן הוא הותיר עדיין את התנאי שלפיו כדי שצד יוכל לממש את זכותו לאיזון משאבים, עליו להוכיח כי הנישואים באו אל קיצם, ועד אז אין לו זכויות קנייניות בנכסים (למעט זכות הגנתית, מכוח סעיף 11 לחוק יחסי ממון בין בני-זוג, למנוע את סיכול זכותו העתידית). הדבר מחריף מקום שהמאבק המשפטי בנושא הרכושי נמשך שנים,¹²⁸ ויש לו השפעה הרסנית על בני-הזוג ועל רווחתם הנפשית והכלכלית, ולפיכך גם על רווחת ילדיהם.¹²⁹

(ב) פעולתן של יחידות הסיוע במקרה של גירושים

הקשיים הייחודיים למערכת הדינים הכפולה בישראל, בשילוב הקשיים הרגילים במהלך הגירושים, מחייבים ביתר שאת את ההתייחסות להיבט הטיפולי בכל הנוגע במשפחות המצויות בהליכי פרידה. ליחידות הסיוע יש תפקיד משמעותי בשלב זה, והן מפעילות כמה תוכניות מרכזיות לסיוע בהתמודדות עם הסיטואציה:

- גישור ופישור – רוב ההפניות (כ-70%) ליחידות הסיוע הן לצורך בדיקת האפשרות

124 דוח ועדת שינבויים, לעיל ה"ש 108.

125 חוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג-1973, ס"ח.

126 דוח ועדת שינבויים, לעיל ה"ש 108.

127 חוק יחסי ממון בין בני זוג (תיקון מס' 4), התשס"ט-2008, ס"ח 18.

128 הכוונה להימשכות של הסכסוך המשפטי עקב קשיים דינאיים ומשפטיים אינהרנטיים, כגון קושי ראיתי, ריבוי עדויות, דחיות מועדים ועוד, ולא עקב קושי האופייני לבית-המשפט לענייני משפחה דווקא, שכן התיקון לחוק שיפר את המצב שהיה קודם לכן.

129 יורם ירקוני, שמואל מורן ורוברט ליכט-פטרן "בסימן תיקון 4" עורך הדין 5, 102 (2009).

להגיע להסכמות כחלופה להליך המשפטי. ההפניות נעשות לפני הדיון או באמצעות בקשה ליישוב סכסוך. תהליך זה יכול להסתיים בהסכמה על המשך החיים המשותפים, בהסכמות חלקיות או זמניות עד להכרעה שיפוטית או בהסכמה לפעול להשגת הסכם גירושים בהליך גישור. מודל הגישור מביא בחשבון את מאפייניהן של המשפחות המופנות אליו, אשר מוגדרות כמשפחות המצויות בקונפליקט גבוה המלווה עוינות רבה או אלימות. בניגוד לתפיסות מסוימות, הגישור אפשרי גם במשפחות אלה, אך לשם כך דרוש שלפני הליך הגישור ייעשה תהליך הערכה ואבחון על-ידי איש-מקצוע, אשר יודא כי הצד החלש במצבים אלה לא ייפגע מההליך וכי הוא מודע לתוצאותיו האפשריות.

המגשר, להבדיל משופט, אמור להיות אדם בעל גישה לתחום הטיפול. אולם לנוכח המצב בישראל, שבו רוב המגשרים בגירושים הם עורכי-דין שאין להם כל קשר לתחום הטיפול, הלכה למעשה לא נעשה שימוש מספיק באפשרות הטיפולית על-ידי המגשר. גישה טיפולית מתערבת, הממוקדת בתכנון הורות לאחר הגירושים או בגישור במצב של קונפליקט גבוה, מייצגת גישות המערבות היבטים טיפוליים בגישור במשפחה, ועל בסיסן יחידות הסיוע בונות את תוכניות ההתערבות. תהליך הגישור נועד לסייע בהפרדה בין זוגיות לבין הורות, ולהבדיל מטיפול, אשר מתמקד בעבר, הגישור מתמקד בהווה ובעתיד, בעיקר בנושאים הקשורים לילדים.

- טיפול בקשרי הורים וילדים – הפסיכולוגיה נטתה בעבר לראות גירושים כמצב פתולוגי לילדים ולהוריהם, אך עם השנים חל שינוי בגישה כלפי גירושים, עד שבימינו מדובר בתופעה הנתפסת כנורמטיבית. ניכר כי התנהגותם של ההורים בזמן הגירושים ולאחריהם, ולא עצם הגירושים, היא המשפיעה על מערכת היחסים עם הילדים ועל מצבם הנפשי.¹³⁰ על-כן, ומתוך הכרה בבעייתיות הכרוכה בהליך, יחידות הסיוע פועלות על-מנת לצמצם את הפגיעה בקשרי הורים וילדים. זאת הן עושות על-ידי קיום סדנות להורים המצויים בהליכי גירושים. התערבות זו, לדעת אלדר-אבידן, מהווה "תזכורת" להורים לגבי תפקידם ההורי, ומחזירה להם את המודעות לאחריותם כלפי ילדיהם.¹³¹ יחידות הסיוע מסייעות גם בשיקוף עמדתם של הילדים בבית-המשפט, על-ידי הכנת הילדים למפגש עם מערכת המשפט.¹³² בכך הן מעצימות את קולם של הילדים ומפחיתות את רתיעתם הראשונית ממערכת המשפט.

- סדנות מידע – זוגות המצויים בהליכי גירושים נוטים פעמים רבות לא להיות מודעים להשפעותיו של ההליך על ילדיהם, אם משום שהם עצמם עוברים הליך משברי ואם משום שהם שקועים במאבק. יחידות הסיוע פיתחו דגם של סדנת מידע להורים (פרודים או גרושים) שמטרתה הן מתן מידע להורים לגבי השפעת הגירושים על הילדים ולגבי צורכי הילדים לאחר הגירושים; השיפת ההורים לדרכי התמודדות עם צורכי הילדים

130 ראו ענבר, נבו ולהמן, לעיל ה"ש 121, בעמ' 44 וההפניות שם.

131 דורית אלדר-אבידן "בין רווחה למשפט: המקרה של יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה" העצמה במשפט 371 (מימי אייזנשטדט וגיא מונדלק עורכים, 2008).

132 שם, בעמ' 401-403.

ברמה האישית, ברמה המשפחתית וברמה המערכתית; והעברת מסרים עיקריים להורים לגבי זכויות הילד לקשר עם שני הוריו ולגבי הצורך לנתקו מהסכסוך הזוגי. הסדנה כוללת ארבעה מפגשים בני שלוש שעות כל אחד, מונה עד חמישה-עשר משתתפים, ומונחת במשותף על-ידי שתי עובדות סוציאליות. טכניקות ההתערבות מגוונות, וכוללות דיונים, משחקי תפקידים, עבודות יצירה, חלוקה לקבוצות-דיון, דמיון מודרך וקלפים טיפוליים.¹³³

במחקר שבדק את יעילותה של הסדנה הוערכה היעילות על-ידי שתי אמות-מידה: השגת המטרות ורמת שביעות-הרצון. שאלון המחקר הופץ בקרב 130 הורים (76 אימהות ו-54 אבות) אשר השתתפו בסדנות. התוצאות הראו כי המשתתפים מעריכים את הסדנה כמשיגה את מטרותיה בשיעור של 82.2%, ומבטאים שביעות-רצון בשיעור של 89%. המטרה המושגת בשיעור הגבוה ביותר היא קבלת תמיכה מחברי הקבוצה (89.9%). עם זאת, המשתתפים העלו כמה הצעות לשיפור, הנוגעות בעיקר בהארכת משך התוכנית – דבר שנתמך גם על-ידי מחקרים שהראו כי תוכניות קצרות-מועד אינן מהוות תחליף להתערבויות תרפויטיות אינטנסיביות. החוקרים ממליצים גם לפתח במקביל תוכנית לילדים עצמם, כדי לסייע להם להתמודד עם מצב חוסר הוודאות שבגירושם ולקבל תמיכה חברתית ורגשית.¹³⁴

המסקנות העולות הן שיחידות הסיוע מתפקדות היטב במתן מענה טיפולי הולם לצד ההליך המשפטי, באופן שמקל את ההתדיינות וממתן את הלך-הרוח של הצדדים. ההמלצה העיקרית העולה לגבי יחידות הסיוע נוגעת בצורך להגשים את דוח ועדת שינבוים ולהפוך את ההפניה ליחידות הסיוע לחובה לפני הגשת התביעה המשפטית, וזאת כדי לצמצם ככל האפשר את השיטה האדוורסרית ולגבש תחתיה גישה הבנויה על שיתוף-פעולה ותקשורת לטווח ארוך. החשיבות בהפניה ליחידות הסיוע לפני ההליך המשפטי נעוצה בכך שהתערבויותיהן יכולות למנוע את החרפת הסכסוך בין ההורים, ולעיתים אף את פירוקו של הקן המשפחתי. מצב של סכסוך ופרידה עלול לפגוע באיכות הקשר של כל אחד מההורים עם ילדיו. על-פי תיאוריית ההתקשרות, יש להימנע ככל האפשר מפגיעה באיכות היחסים בין ההורה לילד, שכן קשר הורי מיטיב נתפס כגורם קריטי ביצירת התקשרות בטוחה אצל הילדים.

133 ראו ענבר, נבו ולהמן, לעיל ה"ש 121.

134 חנה לאופר ואיתנה ברמן "שני בתים וגשר ביניהם – סדנאות להורים בהליכי פרידה וגירושין" משפחה במשפט ב 53 (2008).

סיכום

בבסיסה של תיאוריית ההתקשרות עומד הקשר בין הילד לבין ההורה, קרי הדמות המטפלת, בשלבים שונים בחיי הילד. תגובתיות הורית ונכונות לענות על צורכי הילד, תוך יצירת אווירה נינוחה ובטוחה בבית, מהוות את הבסיס הרגשי המאפשר לילד לפתח דפוסים של התקשרות בטוחה, אשר יעניקו לו כבוגר את היכולות לנהל את חייו כהלכה בעולם החברתי ולקיים מערכות יחסים בריאות מבחינה רומנטית, משפחתית וחברתית. אירוע של קרע במשפחה, כגון גירושים, יכול להשפיע רבות על התייחסות הגומלין בתוך המשפחה. ההליך המשפטי והמטענים הרגשיים הכבדים מעודדים את בני-הזוג לשעבר לראות זה את זה כיריבים, ולנהל קרב משפטי מתיש וסוחט רגשית, אשר דורש את כל משאביהם – הרגשיים ולעיתים גם החומריים. ההשפעה של אלה אינה נחסכת מילדי הזוג המתגרש – ההורים מושקעים כל-כולם במאבק המשפטי ואינם פנויים רגשית לצורכי ילדיהם, וזאת דווקא בשעה שהילדים זקוקים להם ביתר שאת. הקרע בין ההורים מעיב גם על יחסיהם עם ילדיהם, ועל תחושת הנינוחות והביטחון שהילדים חשים במשפחתם לנוכח הפרידה.

המחוקק הישראלי שם לב להיבטים הפסיכולוגיים הכרוכים בהליך הגירושים ולחשיבותה של השמירה על תקינות הקשר בין בני-הזוג הנפרדים לבין עצמם ובינם לבין ילדיהם. שילוב ההליך המשפטי הייחודי של בית-המשפט לענייני משפחה עם ההתערבות הטיפולית של יחידות הסיוע נועד לסייע למשפחה בהליך הפרידה, מתוך הבנה כי הקשר הורה-ילד הינו המפתח לקיומה של חברה בריאה ותקינה. מנגנונים אלה מבקשים לסייע להורים להיות זמינים לילדיהם גם בשעות הקשות, להיענות לצורכיהם ולטעת בהם תחושת ביטחון, שתהפוך אותם בעתיד למבוגרים בטוחים המסוגלים לנהל את עצמם כהלכה בחברה ובמערכות יחסים. לצערנו, למרות ייסודן של יחידות הסיוע, התורמות תרומה משמעותית לטיפול בקשיים שהוצגו לעיל, ולמרות ריכוזן של התביעות בבית-משפט אחד אשר מתמקצע בתחום דיני המשפחה, הדרך עוד ארוכה. מסקנתנו העיקרית היא שעל בתי-המשפט לפעול ביתר שאת לניצול היתרונות הגלומים ביחידות הסיוע, ולנסות למנף את הצד הטיפולי-הפסיכולוגי שהן מעניקות לצד המשפטי.